

Hjorthagskransen

Kulturmiljöanalys

2024-11-26

white

Primäravgränsning
Sekundär avgränsning

Objekt	Beställare	Omslagsbild	Ansvarig antikvarie	Handläggande antikvarie
Objekt: Stadsdel: Kommun: Län:	Hjorthagskransen Hjorthagen Stockholms stad Stockholms län	Stockholms stad genom Exploateringskontoret	Källa: Stockholms stadsmuseum Jan Perotti Certifierad sakkunnig kulturvården White Arkitekter AB Tel. 08-402 25 79 jan.perotti@white.se	Paulina Virta White Arkitekter AB Tel. 08-402 25 07 paulina.virta@white.se

Innehåll

Inledning	4
Bakgrund och omfattning	4
Syfte	4
Karaktär eller värde	4
Förutsättningar	4
Fördjupning riksintresset	7
Historik	14
Det tidiga Hjorthagen	14
En ny tid	14
Två kommunaltekniska anläggningar	16
Arbetarostäder	19
Hjorthagens gröna rum	32
Föreningar och socialverksamhet	42
Kyrka och skolor	43
Karaktärisering	54
Miljön	54
Byggnader	60
Vystudie	69
Värdebärande karaktärsdrag	76
Kulturhistoriskt värde	77
En del av en större anläggning	77
Lång kontinuitet	77
1900-talets stilhistoria	77
Stadsplaneideal	77
Ett arbetarsamhälle	77
Vad uttrycker miljön?	78
Känslighet	80
Att tillvarata vid ändring av miljön	80
Källor	81

Inledning

Bakgrund och omfattning

White arkitekter har på uppdrag av Expolateringskontoret utfört en kulturmiljöanalys av Hjorthagskransen. I utredningsområdet inkluderas de tidigare arbetarbostäderna innanför kransen, kransen kring bebyggelsen samt gasverket och elektricitetsverkets anläggningar i anslutning till kransen (se karta på föregående sida).

Samtliga fotografier är tagna av White arkitekter om inte annat anges.

Syfte

Dokumentet *Kulturmiljöanalys, KMA* är ett verktyg som används vid planläggning och under förprojekterings- och projekteringsfasen då en byggnad eller ett område planeras genomgå förändringar.

Dokumentet syftar till att ge en bakgrund till ett områdes utveckling, beskriva vilka karaktärsdrag, värden och berättelser som är bärande samt hur dessa kan förvaltas, förstärkas eller utvecklas.

Karaktär eller värde

I plan- och bygglagen (PBL), som reglerar hur vi bygger, görs en skillnad mellan karaktär och kulturhistoriskt värde. Karaktären är det vi upplever i en miljö, till exempel byggnadernas placering och arkitektoniska utformning. Det kulturhistoriska värdet är det som ligger till grund för varför bebyggelsemiljön eller byggnaden ser ut som den gör. Det kan även vara de berättelser och den kunskap som de besitter.

Karaktärsdragen som beskrivs i denna utredning relaterar till PBL 2 kap 6 § samt PBL 8 kap 17 §. För beskrivning av bebyggelseområdes karaktärsdrag används Boverkets *Checklista karaktärsdrag*.

Det kulturhistoriska värdet som beskrivs i denna utredning hanteras i PBL 2 kap 6 § samt PBL 8 kap 13 och 17 §§.

Förutsättningar

Riksintresse för kulturmiljö

Bestämmelserna om riksintressen finns i 3 kapitlet 6 § miljöbalken. Det framgår att riksintressen ska skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas enligt denna lag.

Utredningsområdet ingår i sin helhet i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården AB 115. Riksintresset är uppbyggt av olika teman som belyser stadens utveckling och historia, det vill säga de skeden som ligger till grund för riksintresset. I varje tema finns utpekade värdekärnor som särskilt väl speglar ett historiskt skede eller företeelse som ett fysiskt uttryck.

Bostadsområdet Abessinien är tillsammans med de kommunaltekniska anläggningarna, gasverket och elektricitetsverket, belägna i Hjorthagen. De utgör så kallade värdekärnor för det aktuella riksintresset. Det finns även andra uttryck inom utredningsområdet som kan läsas in i det gällande riksintresset. En utförligare redogörelse för relevanta uttryck ges i avsnittet, *Fördjupning av riksintresset*, på sidan 7.

Gällande detaljplan

Inom utredningsområdet finns flera gällande detaljplaner. Dessa utgörs av PI 2009-11340 2011-17188, 2013-13780, 2013-14796, 2015-10858, Dp 93002A, Dp 95012, pl 155, pl 1368, pl 1530, pl 1796, pl 2257, pl 2927, pl 3150, pl 3218, pl 5363, pl 5617, pl 5770, pl 6055, pl 6917, pl 7492, pl 7656. Flera av dem är äldre, tillkomna innan 1960-talet. I dessa saknas skydd för kulturmiljövärden av naturliga skäl.

I samband med planläggandet av Norra Djurgårdsstaden försågs flera av Gasverkets äldre byggnader med skydd för kulturvärden (k och q). Flera av byggnadernas användning ska även anpassas efter deras kulturhistoriska värde (Q). Detta avser detaljplanerna Dp 2011-17188-54 och Dp 2009-11340-54.

I DP 95012 finns skyddsbestämmelser (q) för den äldre skolbyggnaden samt den intillvarande tidigare förskolebyggnaden. Det innebär att byggnadernas yttre ej får förändras. Planlösning och inredning i Gamla skolan får ej förvanskas. Planlösning i Hagelbössan 2 skall i huvudsak bevaras.

Gällande grönsstrukturen inom utredningsområdet så är dessa planlagda som park eller planterad allmän mark eller kvartersmark som inte får bebyggas.

Översiktsplan Stockholm

Den gällande Översiktsplan för Stockholm antogs av kommunfullmäktige i februari 2018 och vann laga kraft den 23 mars 2018. I översiktsplanen pekas aktuella utvecklingsområden i staden ut. Utredningsområdet ligger inom ett av stadens utvecklingsområden.

Hjorthagens första flerbostadshus. Byggnaderna är inordnade i den kuperade terrängen enligt rådande ideal under 1900-talets första årtionden med terränganpassade planer. Källa: Publicerad i boken Hjorthagen.

Fördjupning riksintresset

I följande avsnitt görs en fördjupning i riksintresset. De uttryck/ värdekärnor som finns omskrivna i riksintressebeskrivningen med koppling till utredningsområdet har markerats med grön kulör och åtföljt av en siffra. Hur dessa återspeglas i Hjorthagen och på vilket sätt de kan kopplas till riksintresset redogörs på efterföljande sidor åtföljt av en illustration. Riksintresse beskrivningen är hämtas från Länsstyrelsens storymap, uppdaterad, 9 november 2023.

Stockholms innerstad med Djurgården [AB 115]

Motivering:

Storstadsmiljö, som i planstruktur och bebyggelse återspeglar funktionen som landets huvudstad och politiska och administrativa centrum sedan medeltiden, med sitt läge vid mötet mellan Saltsjön och Mälaren som gett speciella topografiska och kommunikationsmässiga förutsättningar för handel och försvar. Central plats för länets och landets ekonomi, turism och kultur- och samhällsliv. De olika epokerna och århundrandena som är väl representerade i stadsplane- och byggnadskonsten, från medeltiden till 1900-talets slut. (Stadsmiljö; hamnstad, sjöfartsstad, industristad, residensstad, skolstad, universitets- och regementsstad, rekreativmiljö)

Uttryck för riksintresset:

Stadslandskapet

Stadslandskapet uppdelat på de olika öarna och malmarna, med de många broarna som förbinder stadens olika delar med varandra och med ytterstaden. **Stadens utbyggnadsfaser (årsringarna) som gör stadsväxten läsbar från medeltiden fram till millennieskiftet (1). Stadssiluetten med den begränsade och jämna byggnadshöjden där endast fåtal byggnader höjer sig över mängden (2). Stadens anpassning till de naturgeografiska förutsättningarna:**

förkastningsbranterna, obebyggda bergsformationerna och **grönklädda höjderna som en del av stadsbilden (3)** samt Stockholmsåsens kvarvarande delar. Fronterna mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och från Mälaren. De öppna vattenrummen och utblickarna från gaturummen mot vattnet. Kontrasten mellan den täta staden och det gröna parklandskapet på Djurgården och andra platser som Långholmen och Skeppsholmen. **Utsiktspunkter som gör det möjligt att blicka ut över stadslandskapet (4).** Gatuvyer med enskilda byggnader eller andra element som blickfång. Stenstadens tydliga yttre gränser.

Stockholm som huvudstad och maktcentrum

Miljöerna och byggnaderna som hör samman med funktionen som huvudstad, och förvaltningsstad alltsedan medeltiden, så som de kungliga miljöerna, byggnaderna för rikets och länets förvaltning, kulturinstitutionerna och kyrkorna. Den äldre stenstaden och tidig bebyggelse på malmarna Gamla stan med kyrkorna och den täta bebyggelsestrukturen med kontinuitet sedan medeltiden. Gatu- och planstruktur med oregelbundna kvarter innanför långgatorna och den senare medeltidens karaktäristiska "revbensmönster" med små smala gränder ner till vattnet. Andra delar av staden med rötter i medeltiden. Riddarholmens gatunät, platsbildningar och bebyggelse med grund i medeltiden. De bevarade resterna av den äldsta gatu- och tomtstrukturen på Södermalm. De äldsta kyrkorna på malmarna.

Stockholm blir storstad

Stadsbyggandet från mitten av 1800-talet fram till tiden runt sekelskiftet 1900. Områden byggda som nya stadsdelar på malmarna med esplanadsystem, genombrottsgrator, platsbildningar och offentlig utsmyckning. Gatorna av olika bredd och karaktär och den täta enhetliga bebyggelsen i stenstaden med byggnader i sammanhållen höjd. Parkerna som anlaggs i den framväxande storstaden, såsom Berzelii

park och de karaktäristiska bergsparkerna. Nedre Norrmalm med centralstationen och Drottninggatan som stadens nya centrum. Villastaden, med exklusiva bostadshus. **Nya typer av offentliga byggnader, såsom** Långholmens centralfängelse, Östermalms saluhall, sjukhusmiljöer, **skolorna (5). Anläggningarna och byggnaderna för sanitet, service och kommunalteknik, såsom elektricitetsverk, vattentorn, Brunkebergstunneln och hissarna på Södermalm. Gasverksamrådets omfattande kommunaltekniska anläggning (6). De många nya kyrkorna (7), frikyrkorna och byggnader för olika samfund samt Stora synagogan.**

1900-talets stadsbyggande och bebyggelseutveckling

Det tidiga 1900-talet med fortsättningen på stenstaden, som Birkastan, och **den nya terränganpassade gatu- och tomtstrukturen (8)**, som Lärkstaden, Diplomatstaden och Röda Bergen. Kungsgatan med Kungstornen. Storgårdskvarteren som t.ex. Motorn, Vingen, Draget och Ryssjan. Koloniträdgårdarna med stugor, tomtavgränsningar och gångsystem. **Bostadsområden som visar på den tidiga modernismens genomslag i stadsplanering och arkitektur från 1930-talet och 1940-talet, såsom Gärdet, Abessinien, Kungsklippan, Fredhäll och Reimersholme. Områdenas öppna gatu- och tomtstruktur med fristående byggnadskroppar och karaktären av hus-i-park (9).** Den modernistiska bebyggelsen på nedre Norrmalm med torg- och gatustruktur, som påbörjas med enskilda byggnader under 1930- talet och kulminerar i den storskaliga omvandlingen under 1950-, 60- och 70-talen. Sergels torg med sin skala, form, nivåskillnader och superelips, och inramningen med modernistiska byggnader. Hötorgscity med Hötorgsskraporna och de lägre butiksdelarna. Den enhetliga karaktären med modernistiska byggnader längs Klarabergsgatan och runt Brunkebergstorg. Modernistiska höghus spridda över staden som genom landmärkesposition markerar trafikstråk, stadsgräns, tullar

och Stockholmsåsen, till exempel Wenner-Gren Center och Skatteskrapan. **Tunnelbanans synliga uttryck i stadsbilden (10)**. Södersjukhuset, som en storskalig offentlig inrättning. **Modernistiska parkanläggningar och sammanhängande parkstråk, präglade av Stockholmsskolans och efterkrigstidens sociala ideal med landskapet och naturen som utgångspunkt (11)**. Det sena 1900-talets kompletteringar och kvartersbyggande. Senmodernistiska bostadskvarter, som Drakensbergsområdet och Fältöversten. Postmodernistiska områden med inspiration från äldre arkitektur och med monumentala inslag, som S:t Eriksområdet och Södra stationsområdet.

Stockholm som sjöfartsstad, militärstad samt industri- och handelsstad

Hamnanläggningarna från skilda tider och byggnader som hör ihop med flottan och sjöfarten. Kajerna och hamnarna som skapar en karaktäristisk front mot vattnet. Flottans miljöer på Skeppsholmen, Kastellholmen och Galärvarvet. Beckholmen med sina dockor, kranar och magasin samt Djurgårdsvarvet. Segelfartyget af Chapman, som ett permanent inslag i stadsbilden. Djurgårdsstadens bostadsbebyggelse för bl.a. hantverkare och sjömän. Mälarvarvet på Långholmen. Frihamnen med byggnader för handel och produktion, såsom magasinerna, Banankompaniet och Fordfabriken. Militära byggnader och anläggningar på Östermalm och Gärdet, såsom kasernbyggnader, stall, stabs- och förvaltningsbyggnader och exercisplatser. Gärdet som avläsbart, öppet militärt övningsfält med skansstrukturer och paviljongen Borgen. Industrimiljöerna som speglar Stockholms betydelse som industristad alltsedan 1600-talet, bland andra Barnängen, Kungliga Myntet och de många bryggerierna, till exempel Münchenbryggeriet. Miljöer och byggnader för handel och näringsliv. Tullhusen från skilda tider, vid tidigare stadsgränser och hamnlägen.

Kontorsbyggnader och bankpalats som utmärker sig i gaturummet, som Trygg-Hansa huset och Garnisonen, eller i sammanhållna miljöer, som vid östra Kungsträdgården. Storskaliga varuhus i city såsom NK, PUB och Åhléns.

Den offentliga staden

Byggnader och miljöer kopplade till demokratin och den offentliga förvaltningen. Statsförvaltningens byggnader och miljöer på Helgeandsholmen och båda sidor om Norrström. Riddarholmens byggnader för statlig förvaltning, som gamla riksdagshuset och Riksarkivet. Östra Kungsholmens myndighetsbyggnader, såsom Rådhuset med Rådhusparken och Polishuskvarteret. Stadshuset med sin utmärkande landmärkesroll i stadsbilden. **Folkrörelsebyggnaderna och -miljöerna** såsom arbetarrörelsens byggnader vid Norra Bantorget och Medborgarplatsen med Medborgarhuset samt **idrottens byggnader och anläggningar (12)**, såsom det större idrottsområdet på Norra Djurgården, Stadion och Eriksdalsbadet. Det vetenskapliga och intellektuella livets byggnader och miljöer från skilda tider. De olika byggnaderna för högre utbildning och vetenskap vid Observatorielunden och Drottninggatan. Akademiernas byggnader. Stadsbiblioteket och Kungliga biblioteket samt deras solitära roll i stadsbilden. De många museerna, såsom Nationalmuseum, friluftsmuseet Skansen och museistaden på Gärdet. Nordiska museet och Vasamuseets tydligt avläsbara profiler på Djurgården. Institutionsbältet på Norra Djurgården, med bland annat de olika högskolorna och universiteten, Bergianska trädgården och Naturhistoriska riksmuseet. Studentområdet Lappskaärsberget med sin tidstypiska stadsplan och bostadsbebyggelse. Byggnaderna för press, media, förlag och teknisk kommunikation såsom Nordstedthuset, Radio- och TV-huset, tidningshusen vid Marieberg och Kaknästornet.

Nöjes- och rekreationslivets miljöer

Nöjeslivets, samvarons och rekreationslivets byggnader och miljöer. De traditionsrika teatrarna och scenerna, såsom Konserthuset, Dramaten och Operan, ofta med framträdande placering i stadsrummet. Nöjesplatser som Mosebacke, Berns salonger och Södra Djurgårdens restauranger och värdshus, Cirkus och Gröna Lunds tivoli. Det samlade rekreationslandskapet på Djurgården, med rötter i 1600-talets kungliga jaktpark. Villor och sommarnöjen på Djurgården från 1600-talet fram till sekelskiftet 1900 med omgivande parker och trädgårdar, både i samlade grupper och som fristående byggnadsverk.

Riksintressets fysiska uttryck i Hjorthagen

Tema: Stadslandskapet

1. Stadens utbyggnadsfaser (årsringarna) som gör stadsväxten läsbar från medeltiden fram till millennieskiftet.

Under 1800-talets slut förlades ofta mer storskaliga verksamheter i stadens utkant, på mark som staden förvärvat. De utrymmeskrävande verksamheter, som av flera skäl var olämpliga att placera i staden uppfördes nu i stadens utkant. Där fanns även möjlighet för en kontinuerlig utveckling och utbyggnad av verksamheterna. Hjorthagen med de kommunaltekniska anläggningarna, elektricitetsverket och gasverket utgör ett uttryck för denna utveckling. Arbetarbstäder förlades ofta i verksamheternas närhet vilket gav upphov till små samhällen intill de stora verksamheterna.

2. Stadssiluetten med den begränsade och jämna byggnadshöjden där endast fåtal byggnader höjer sig över mängden.

Byggnadshöjden är jämn inom Hjorthagskransen med bebyggelsen begränsad till fyra våningsplan. Nivåskillnader i landskapet tas upp med sockel vilket bidrar till en jämn siluett. Den enda byggnaden med framträdande placering är Hjorthagens kyrka vars torn sticker upp över de övriga byggnaderna. Kyrkan i stadsbilden upplevs väl från östlig riktning. Denna för Stockholm typiska siluett råder inom området.

3. Stadens anpassning till de naturgeografiska förutsättningarna: förkastningsbranterna, obebyggda bergsformationerna och grönlädda höjderna som en del av stadsbilden.

Hjorthagskransen bildar en grönlädd sluttning kring bebyggelsemiljön i Hjorthagen. Denna grönlädda höjd är ett för Stockholm typiskt inslag.

4. Utsiktspunkter som gör det möjligt att blicka ut över stadslandskapet.

Från det angränsande Gärdet finns högt placerade uteplatser intill flerbostadshusen med placering mot Hjorthagen. Platserna är försedda med sittplatser, utformade för utblickar. Från dessa plaster upplevs Hjorthagens bebyggelse i den sydvästra delen väl.

Tema: Stockholm blir storstad

5. Nya typer av offentliga byggnader, såsom Långholmens centralfängelse, Östermalms saluhall, sjukhusmiljöer, skolorna.

När Stockholm byggdes ut under 1800-talet och blev storstad innebar det behov av nya typer av byggnader för olika ändamål. En byggnadstyp som blev allt mer vanlig i stadsbilden var skolan vilket hängde ihop med det demokratiska samhällets framväxt och 1882 års folkskolestadga med skolplikt för barn mellan 7-14 år.

6. Anläggningarna och byggnaderna för sanitet, service och kommunalteknik, såsom elektricitetsverk, vattentorn, Brunkebergstunneln och hissarna på Södermalm. Gasverksområdets omfattande kommunaltekniska anläggning.

Elektricitetsverket och gasverket i Hjorthagen utgör kommunaltekniska anläggningar uppförda kring sekelskiftet 1900. Hjorthagens tidigare arbetarbstäder kan förstås som en del av dessa anläggningningar.

7. De många nya kyrkorna, frikyrkorna och byggnader för olika samfund samt Stora synagogan.

Kring sekelskiftet 1900, i de framväxande stadsdelarna uppfördes det kyrkor. Hjorthagens kyrka är en av dem. Uppförandet av kyrkor hängde till stor del ihop med nykterhetsrörelsen och försöken att minska alkoholkonsumtionen i samhället.

Tema. 1900-talets stadsbyggande och bebyggelseutveckling

8.[...] den nya terränganpassade gatu- och tomtstrukturen.

I kvarteret Skytten uppfördes de första flerbostadshusen enligt den nya rådande idealen med terränganpassade gatu- och tomt strukturer. Kvarteret med sina terränganpassade husvolym och kringbyggda gårdsrum uttrycker detta planideal mycket väl.

9. Bostadsområden som visar på den tidiga modernismens genomslag i stadsplanering och arkitektur från 1930-talet och 1940-talet, såsom Gärdet, Abessinien, Kungsklippan, Fredhäll och Reimersholme. Områdenas öppna gatu- och tomtstruktur med fristående byggnadskroppar och karaktären av hus-i-park.

Abessinien utgör ett exempel på den tidiga modernismens stadsplanering från 1930- och 1940-talet. Det gör även övrig bebyggelse i stadsdelen tillkommen vid samma tidsskede såsom barnrikehusen uppförda i funktionalistisk anda enligt en tidsenlig planstruktur. Dessa såväl som Absessinienens smalhus utgör uttryck för riksintresset.

10. Tunnelbanans synliga uttryck i stadsbilden.

Tunnelbanans dragning är tydlig i stadsbilden både från södra delen och i nordöst intill Ropsten. Dess dragning upplevs från flera håll.

11. Modernistiska parkanläggningar och sammanhängande parkstråk, präglade av Stockholmsskolans och efterkrigstidens sociala ideal med landskapet och naturen som utgångspunkt.

Grönstråken i Hjorthagen präglas av modernistiska parkanläggningar och sammanhängande parkstråk som kommer till uttryck i både ytorna mellan husen såväl som i Hjorthagskransen kring bebyggelseområdet som till stor del gestaltats kring 1900-talets mitt. Dessa parkmiljöer är till största del utformade enligt Stockholmsskolans och efterkrigstidens ideal med landskapet och naturen som utgångspunkt.

Tema: Den offentliga staden

12. Folkrörelsebyggnaderna och -miljöerna såsom arbetarrörelsens byggnader vid Norra Bantorget och Medborgarplatsen med Medborgarhuset samt idrottens byggnader och anläggningar

Hjorthagen har varit en stadsdel till stor del präglad av arbetarrörelsen. Tidigt anlades i området en fotbollsplan som inom ett par decennier omvandlades till en mer storskalig anläggning bestående av bollplaner och ekonomibyggnader. Fotbollsplanen kompletterades även med tennisbana. Sporten var en betydande del av det sociala livet i stadsdelen.

ILLUSTRATION STADSLANDSKAPET

TECKENFÖRKLARING

- Stadens utbyggnadsfaser med storskaliga anläggningar i stadens utkanter.
- Stadssiluetten med den jämna byggnadshöjden
- /// Grönklädda höjder

ILLUSTRATION STOCKHOLM BLIR STORSTAD

TECKENFÖRKLARING

- Kommunalteknisk anläggning
- Personbostäder och ekonomibyggnad till kommunalteknisk anläggning
- Nya typer av offentliga byggnader; skolor
- De många nya kyrkorna

ILLUSTRATION 1900-TALET'S STADSBYGGNADE OCH BEBYGGELSEUTVECKLING OCH DEN OFFENTLIGA STADEN**TECKENFÖRKLARING**

- Idrottens byggnader och anläggningar
- Bostadsområden som visar på den tidiga modernismens genomslag i stadsplanering och arkitektur
- Stockholmsskolans ideal med landskapet och naturen som utgångspunkt
- Tunnelbanans synliga uttryck

Historik

Det tidiga Hjorthagen

Den tidiga bebyggelsen

På 1100-talet var Hjorthagen en skärgårdsö. På ön fanns två gårdar; Husarne och Söderhusarne. I och med Gustav Vasas reduktion hamnade Husarne i Kronans ägo. Jordbruket förföll och mot 1600-talet blev området en del av en kunglig jaktmark. Gårdarna syns inte längre utritade på kartor från 1700-talet. Den bebyggelse som då fanns markerade var Ropstens torp och en vaktstuga. Här bodde sedan 1600-talet, jägarmästaren för de norra delarna av den angränsande jaktmarken. Under 1700-talet fanns där ett kruthus och senare även bland annat ett värdshus.

En kunglig jaktmark

Det fanns planer på att inrätta en jaktmark i staden redan under 1500-talet. Dessa planer förverkligades under 1600-talet då Hjorthagen blev en del av den kungliga jaktmarken som kom att gå under namnet, Den Kungliga Djurgården. Djurgårdens jaktmark hägnades in av ett högt plank.

År 1829 överfördes Djurgårdens hjortar till en 150 tunnland stor inhägnad. Det tidigare inhägnade området var alldeles för stort mot det antal djur som hovet konsumerade. Dessutom började parken anta en form av lustpark med åtskilliga privata boställen. Inhägnaden som inledningsvis kallades Husarhagen kom att ge stadsdelen Hjorthagen dess namn och utbredning.

Hjorthagsområdet var vid denna tid ännu en lantlig idyll som stort sett var obebyggd. Landskapet bestod av kuperad

skogsmark och kärr och vikar. Hjorthagen utgjordes vid denna tid av de två bergiga höjderna Stora Jägarbacken och Lilla Jägarbacken Mellan dessa låg dalgången, Storängsbotten. I öst angränsade Saltsjön och i norr Husarviken.

En ny tid

År 1879 upplät kronan mark till staden för uppförandet av Värtahamnen intill Ropsten. Hamnens tillkomst berodde bland annat på SJ:s behov av en stenkolshamn vid Saltsjön. Detta innebar att hamnen fick järnvägsförbindelse med staden. Den planerade hamnanläggningen blev klar år 1886 men kom att utvidgas ett flertal gånger under 1900-talets första hälft. Järnvägsdragningen mellan Värtahamnen och Norra station till Värtahamnen blev klar år 1882 och kom att kallas Värtabanan.

Järnvägen och hamnen blev en viktig förutsättning för områdets framtida utveckling. Järnvägen möjliggjorde in- och utförsel av exempelvis, virke, koks, stenkol, petroleum och byggnadsmaterial mellan staden och hamnen. Den kom även användas för persontrafik.

Karta från år 1730. På kartan syns en del av det stängsel som hägnade in jaktmarken. Över Husarviken syns Husarbron. Nedanför syns Ropstens torp markerad. På kartan syns Hjorthagens även två höjdparter, Stora- och Lilla Jägarbacken. Källa: Ur boken; Hjorthagen och runtomkring

Husarhagen år 1881, som Hjorthagen kallades för tidigare. I nordost syns Ropstens bebyggelse. Kartan visar hagens utbredning och att träddar såsom tall, gran och ekar. Källa: Ur boken; Hjorthagen och runtomkring

Anläggandet av ny trafikled i Värtahamnen år 1882. Bild: K. Kjellin. Källa: Stockholm stadsmuseum.

Två kommunaltekniska anläggningar

Gasverket

Under 1890-talet planerade staden för ett nytt gasverk då det befintliga gasverket inte längre räckte för den växande stadens behov då efterfrågan på gas ökade oavbrutet. En fortsatt utbyggnad av anläggningen i staden sågs inte som ett lockande alternativ. Istället beslutade staden att uppföra ett nytt gasverk strax öster om den nyligen färdigställda Värtahamnen. Staden förvärfvade mer mark av Kronan för uppförandet av det nya gasverket. I samband med detta bytte även staden bort en bit av sin mark på Östermalm för anläggandet av det nya hovstallet öster om Strandvägen.

Gasverkets anläggning kom att förläggas i Hjorthagen, strax nordväst om höjdpartierna. Omfattande markarbeten gjordes för att breda plats åt den nya anläggningen. De avgörande argumenten för uppförandet av ett gasverk i Hjorthagen var avskildhet, järnvägsförbindelse och det hamnnära läget. Inledningsvis användes Värtahamnen för kollossning men under slutet av 1890-talet fick Gasverket sin egen hamn.

Alla ursprungliga byggnader ritades av arkitekt Ferdinand Boberg. De två första gasklockorna stod färdiga redan år 1893. Dessa kompletterades med ytterligare en klockor år 1912, år 1932 samt högtrycksklockan år 1972. Till gasklockanläggningen tillkom även andra till verksamheten hörande byggnader såsom ångpannehus, kolhus, maskinhus, kontorshus, personalutrymmen och verkstadshus. Även anläggningar för hantering och nyttjande av biprodukter uppfördes.

På 1960-talet konkurrerade oljan ut koksen. Anläggningen blev omodern. Omställningar i produktionen gjordes. Verket hölls i drift fram till 1990-talet.

Stockholms elektricitetsverk

År 1900, inte långt efter Gasverkets uppförande beslutade staden att uppföra ett nytt elektricitetsverk på den östra sidan av Hjorthagens höjd. Även denna verksamhet hade vuxit ur sina tidigare lokaler vid Brunkebergsvägen som togs i drift år 1892. Allt större delar av staden elektifierades, inledningsvis spårvägarna. Det kontinuerligt växande behovet av elektricitet var starkt och att uppföra elektricitetsverket i Hjorthagen ansågs särskilt lämpligt då här fanns redan stadens gasverk och goda kommunikativa förutsättningar.

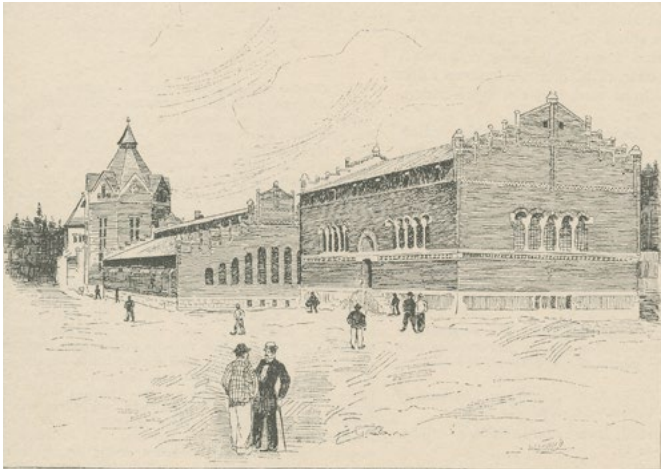
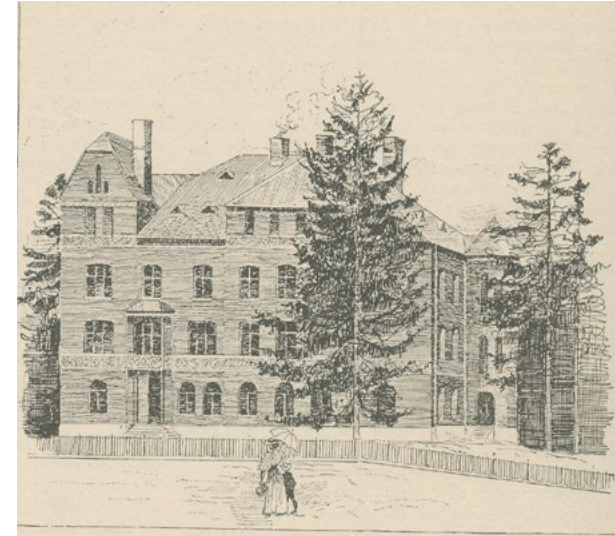
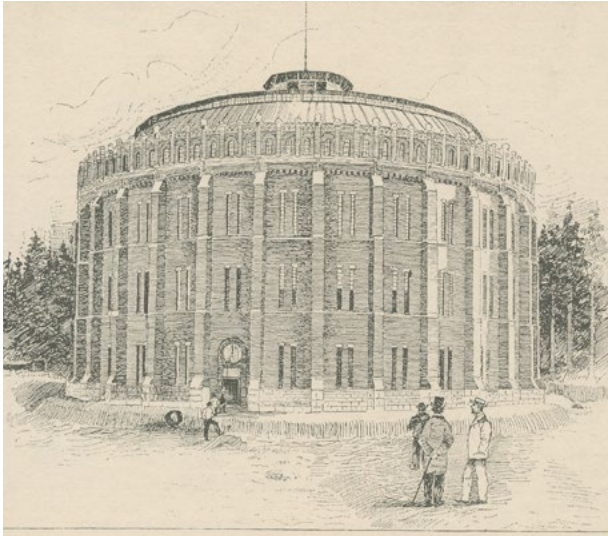
Uppdraget för att rita anläggningen gick även denna gång till Boberg. Verket togs i drift år 1903. Inledningsvis drevs elverket med hjälp av ånga som kraftkälla men anläggningen kom att byggas ut med tiden i takt med att energikällor ändrades och behovet av el ökade.

Gasverket, även kallat Värtagasverket, sedd från nordväst mellan åren 1893-1899. Anläggningen möter en lantlig idyll.
Foto: A O. Alrutz. Källa: SSM

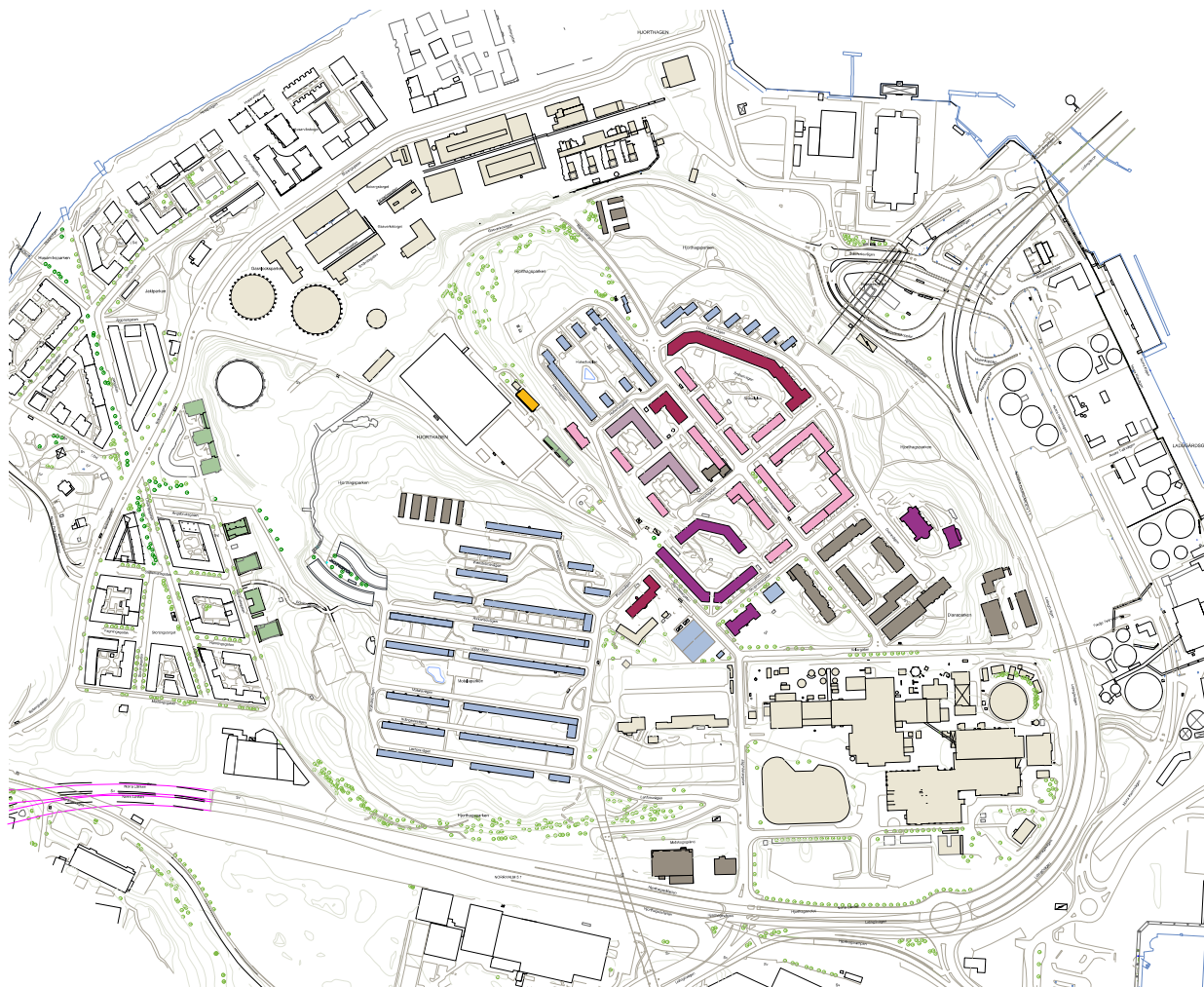

Elektricitetsverket år 1903, strax efter dess uppförande. Byggnaderna ligger placerade på ett höjdparti i landskapet.
Källa: SSM

Illustrationer av Gasverket, ur *Ny Illustrerad Tidning* 1893. Anläggningen invigdes 11 november 1893. Bilderna visar skrubberhuset, reningshuset, gasklockan, mätarehuset och maskinhuset. Källa: Stockholms stadsmuseum.

DATERING BEBYGGELSE INOM UTREDNINGSOMRÅDET

KOMMENTAR

Elverkets och gasverkets anläggningar har inte daterats då de inte ingår i utredningsområdet utan i influensområdet. Mindre objekt såsom elskåp och provisoriska byggnader har inte daterats. Av illustrationen framgår det att området successivt byggts ut fram till 1960-talet. De mest expansiva utbyggnadsfaserna utgörs av 1930-1960-talet. I utbyggnaden så har viktiga strukturer bevarats såsom Artemisgatan och Skogsvaktargatan som huvudaxlar. Även den omgivande grönskan "kransen" har lämnats obebyggd och planlagts som park. Kransen har även en funktionell betydelse som ett sätt att avskilja arbetsplatser från bostäder. Bevarandet av grönska hänger även ihop med funktionalismens och modernismens stadsplanering.

TECKENFÖRKLARING

- Ej daterad
- 1910
- 1910-tal
- 1920-tal
- 1930-tal
- 1940-1960
- 1960-tal
- 1980-tal
- 2000-tal

Arbetarbostäder

De första arbetarbostäderna

Arbetarna vid Gasverket och senare även elverket var i behov av bostäder nära arbetsplatsen eftersom skiftarbetet gjorde transporterna till Stockholm besvärliga och tidsödande. De första arbetarbostäderna kom till i privat regi och utgjordes av enkla träkåkar uppförda på Hjorthagens östra höjd, Stora Jägarbacken. Husen placerades utmed en rätlinjig gata som sträckte sig utmed höjdryggen mellan Gasverket och elektricitetsverket. Denna gata kom senare att kallas Artemisgatan.

I början av 1890-talet rekommenderades det i ett antal utredningar utförda av staden att staden skulle ansvara för uppförandet arbetarbostäder i Hjorthagen. Stadsfullmäktige beslöt slutligen anslå medel för uppförande av arbetarbostäder. Under 1800-talets slut uppfördes fyra villor i sten respektive trä innehållandes lägenheter för arbetarna

År 1903 presenterade styrelsen för stadens gasverk ett förslag om uppförande av nya arbetarbostäder i Hjorthagen. Framställan godkändes samma år. Resultatet blev uppförandet av sex villor innehållandes åtta lägenheter i varje hus. Husen ritades av gasverkets tjänstemän och uppfördes inom kvarteret Kopplet. I oktober år 1904 var de sex trävillorna klara för inflyttning. För att få hyra en lägenhet så krävdes det att man var anställd vid gasverket och inte "arbetsovillig". Arbetarbostäderna placerades i likhet med de tidigare uppförda villor utmed Artemisgatan. Planen kunde liknas vid ett svenskt brukssamhälle.

Karta från ca 1906 som visar de första arbetarbostäderna uppförda utmed den rätta gatusträckningen likt strukturen av en bruksgata. Även skolhuset är uppfört.

Axel Gillbergs översiktskarta från 1917. På kartan syns att bostadsområdet byggts ut mot nordväst. De nordvästligaste husvolymerna utgörs av gasverksvillorna.

Gasverksvilla från 1903. I villorna rymdes åtta familjer. Varje lägenhet hade egen ingång. Villorna uppfördes utmed Artemisgatan. Källa: Hjorthagen och runtomkring, 2011

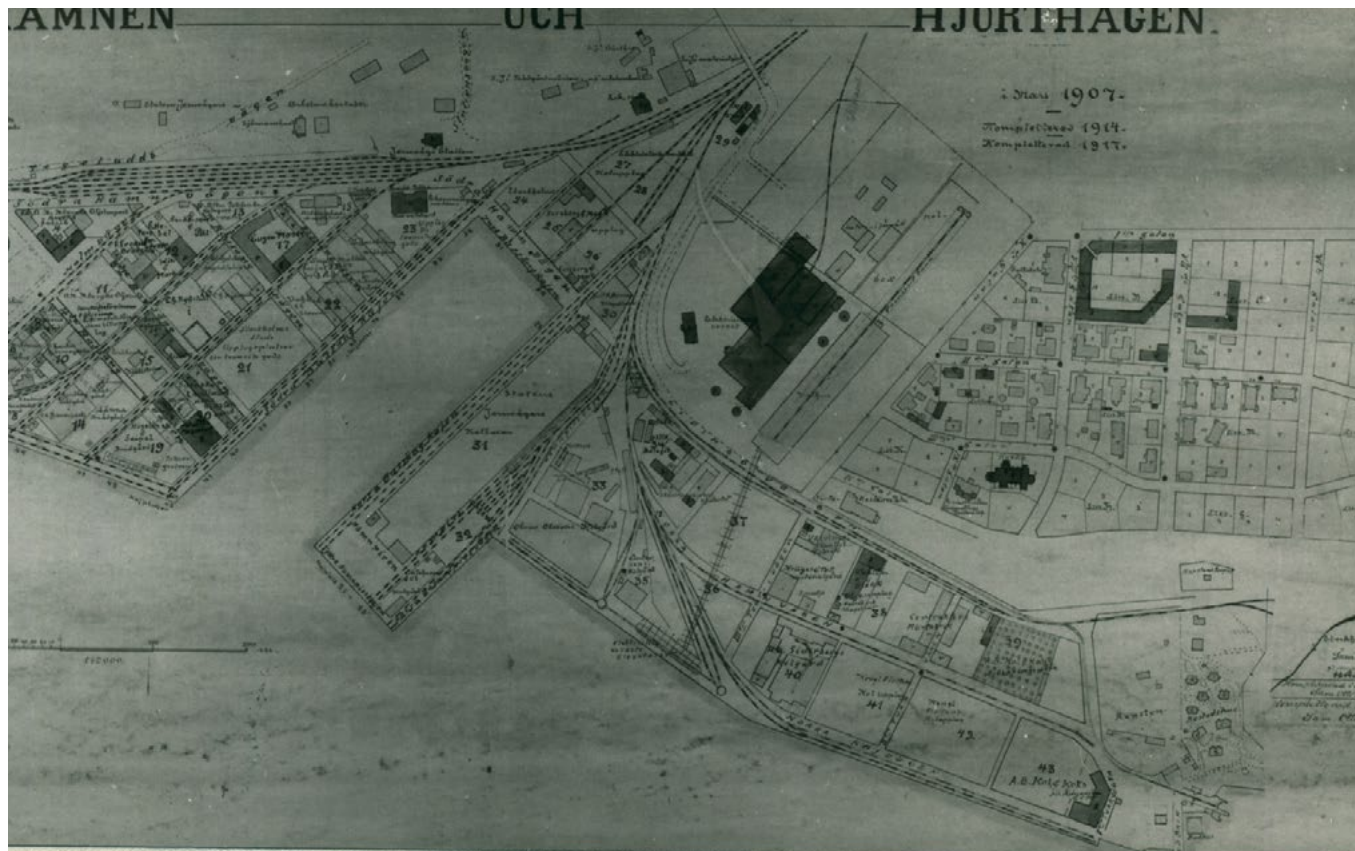
Artemisgatan med villakantad bebyggelse med karaktär av en bruksgata. Källa: Hjorthagen, 1985

Mer storskaliga arbetarbostäder byggs

Behovet av bostäder ökade ytterligare som ett svar på elektricitetsverkets uppförande. Arbetarna vid Värtaverket vände sig till staden med en skrivelse i vilken man krävde ytterligare nybyggnation i Hjorthagen. I stadsfullmäktige diskuterades stadens ansvar för bostadsförsörjningen. En utredning över arbetarnas bostadssituation ledde till att staden lät uppföra de första arbetarkasernerna "Gula husen" i kvarteret Skytten. Men kasernerna blev inte lika storskaliga som i innerstaden. De tre terränganpassade husen placerades i form av en rektangel i kuperad terräng enligt tidens ideal. Husen utformades i jugendstil med brutna tak och korspostfönster. Lägenheterna var genombrutna och bestod av 1-2 rum med kök. Byggnaderna ritades av Frithiof Swensson på stadsbyggnadskontoret.

Kommunen tog allt större ansvar för bostadsbyggandet i Hjorthagen. Under 1910-talet uppfördes "Tegeltravarna", i kvarteret Jakten. De gedigna stenhusen med fasader i tegel uppfördes i nationalromantisk anda. Till fasadutsmyckningen hörde mönstermurningar, fasadindelade band och tekgesims. Husen ritades av Knut Fredrik Peterson.

År 1918 antogs den första stadsplanen för Hjorthagen. Planen ritades av Per Olof Hallman, arkitekt och stadsplanerare, och kom att ligga till grund för den framtida utbyggnaden av Hjorthagen. Under 1920-talet uppfördes byggnaden "Långkorven" och ytterligare ett, vinkelställt flerbostadshus inom kvarteret Jakten respektive Kopplet med bidrag från staden. De nya flerbostadshusen uppfördes i 3-4 våningsplan i nyklassicistisk stil med slamamde fasader. Till de klassicistiska detaljerna hörde tympanonfält, rusticeringa, pilastrar och blinderingar. Husen ritades av Axel Wetterberg vid fastighetskontoret.

Ritning över del av Hjorthagen år 1907-1917. På ritningen syns elektricitetsverkets anläggning med angränsande hamn. Bostadssområdet har fått en mer utpräglad struktur med gator på ömse sidor av den ursprungliga gatusträckningen, Artemisgatan. 1900-talets ideal med storgårdskvarter och svängande gaturum gör anspråk i stadsdelen. På kartan syns de första kasernerna i området, markerade i svart. Källa: Stockholms stadsmuseum

Plan 146 från 1920, signerade av P. Hallman. Planen är influerad av 1910-talets stadsplaneideal med svängande gaturum och grönska i stadsbilden. Den geometriska utformningen av Hubertusplan är ett typiskt inslag. Alla byggnader kom dock inte att uppföras. Källa: Stadsarkivet.

Foto som visar det nyuppförda "långkorven". Byggnaden har i då tiden anda gestaltats i 20-tals klassicistisk anda. Rusticeringar, indelande pilastrar, tympanonfält, blindingar, runda takkupor och profilerade gesimser utgör typiska detaljer. Källa: Stockholms stadsmuseum

Gula husen, de första arbetarkasernerna uppförda under 1900-talets första årtionde. Byggnaderna uppfördes i jugendstil och placerades kring ett gårdsrum, enligt storgårdskvarterens planstruktur. Byggnaderna är anpassade efter den sluttande terrängen.

1920-tals flerbostadshus i kvarteret Jakten, uppförd i nyklassicistisk anda.

Tegeltravarna placerade kring ett grönt gårdsrum. De förenklade frontespisarna utgör ett typiskt återhållsamt nationalromantiskt inslag.

Sparade äldre träd på inhägnad gård.

Första husen i funktionalismens formspråk

Under 1930-talet var bostadssituationen fortfarande svår. Funktionalismen var nu det rådande idealet. De funktionalistiska principerna innebar bland annat nya idéer för den arkitektoniska utformningen, formspråket, planstrukturen men även nya krav på boendestandard. Funktionalismens byggnader utformades med ett förenklat fasaduttryck med flacka tak och fasader i ljusa kulörer. Lägenheterna utformades genombrutna med generösa fönster för gott ljusinsläpp.

Husen placerades friliggande i landskapet och ordnades med breda avstånd för gott ljusinsläpp. Det var ett medvetet brott mot kvartersstadens täta rutnätplan, vilken arkitekterna tog avstånd från. Bostadsområdet omgavs av grönska där naturen lät smyga in på husfasaderna. Denna uppbrutna planstruktur kom att bli rådande vid planläggandet av funktionalismens flerbostadshusområden.

I Hjorthagen genomfördes två större bostadsbyggnadsprojekt under 1930-talet. Det ena blev barnrikehusen i kvarteren Rävsaen, Spåret och Gillret. Det andra området förlades på Lilla Jägarbacken i Hjorthagens sydvästra del och kom att kallas Abessinien.

Barnrikehusen

År 1933 tillsatte staten en bostadssocial utredning för "främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer". Året därpå kom makarna Alva och Gunnar Myrdals bok "Kris i befolkningsfrågan", en kris som hängde ihop med de usla bostadsförhållandena. Riksdagen inrättade år 1935 en låne- och bidragsfond genom vilken medel skulle ges till allmännyttiga bostadsföretag. Detta resulterade i uppförande av så kallade barnrikehus. För barnrikehusen ställde staden

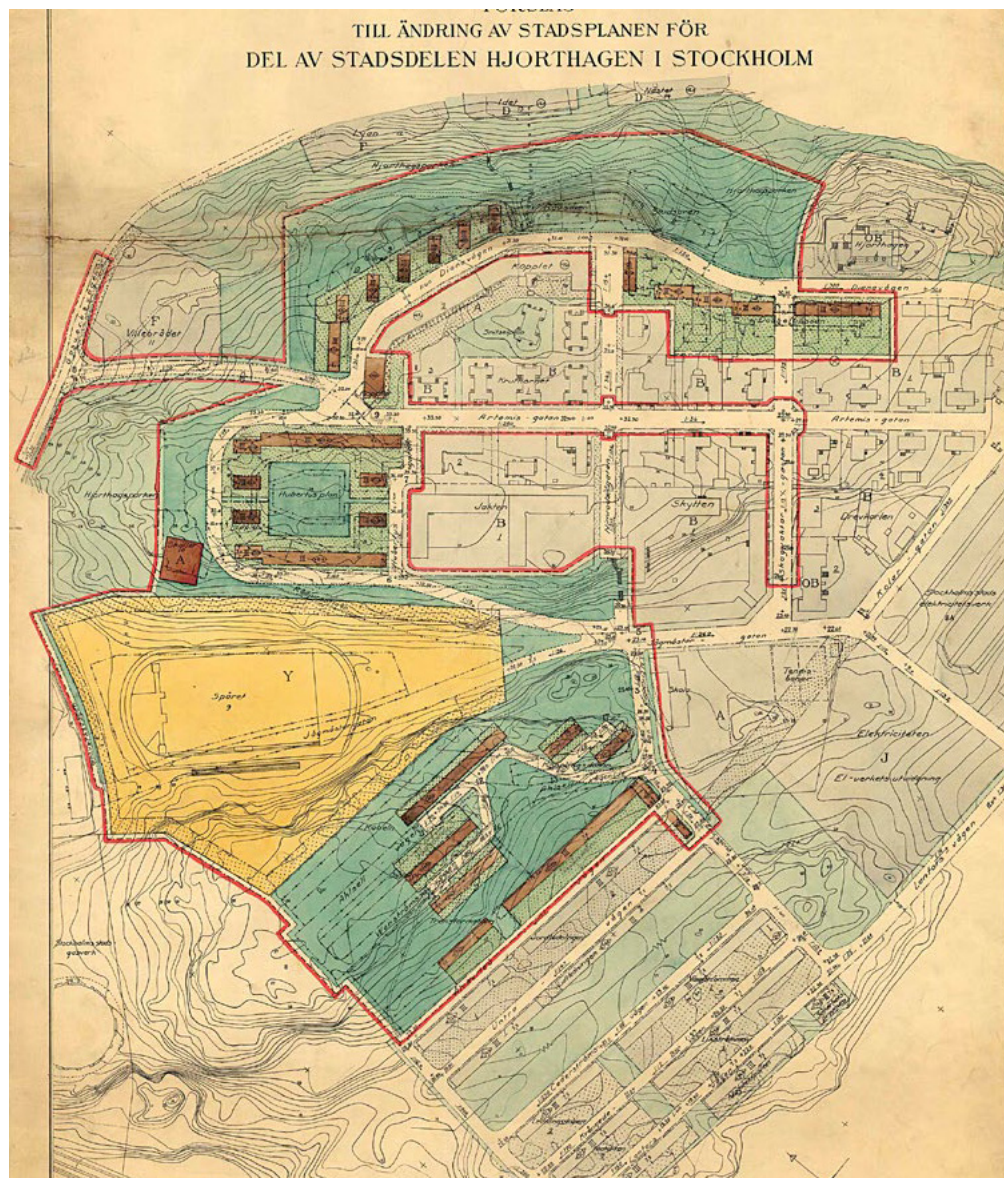
gratis mark till förfogande. Genom statliga lån och hyresbidrag kunde bostadskostnaderna hållas nere. Flertalet av barnrikehus som uppfördes i staden byggdes och förvaltades av det kommunala bostadsbolaget AB Stockholms hem som bildades 1937. Stockholms hem byggde under 1930-talet barnrikehus i Hjorthagen, längs Dianavägen och kring Hubertusplan. Områdena utformades enligt funktionalismens stadsplaneideal med glest och luftigt placerade volymer, i nära anknytning till natur och grönska. Husen uppfördes som smalhus i tre eller fyra våningsplan med genomgående lägenheter. Fasader kläddes i rött eller gult tegel och kröntes av flacka tak. Även det funktionalistiska stilidealet kom till uttryck i den avskalade fasadarkitekturen.

Abessinien

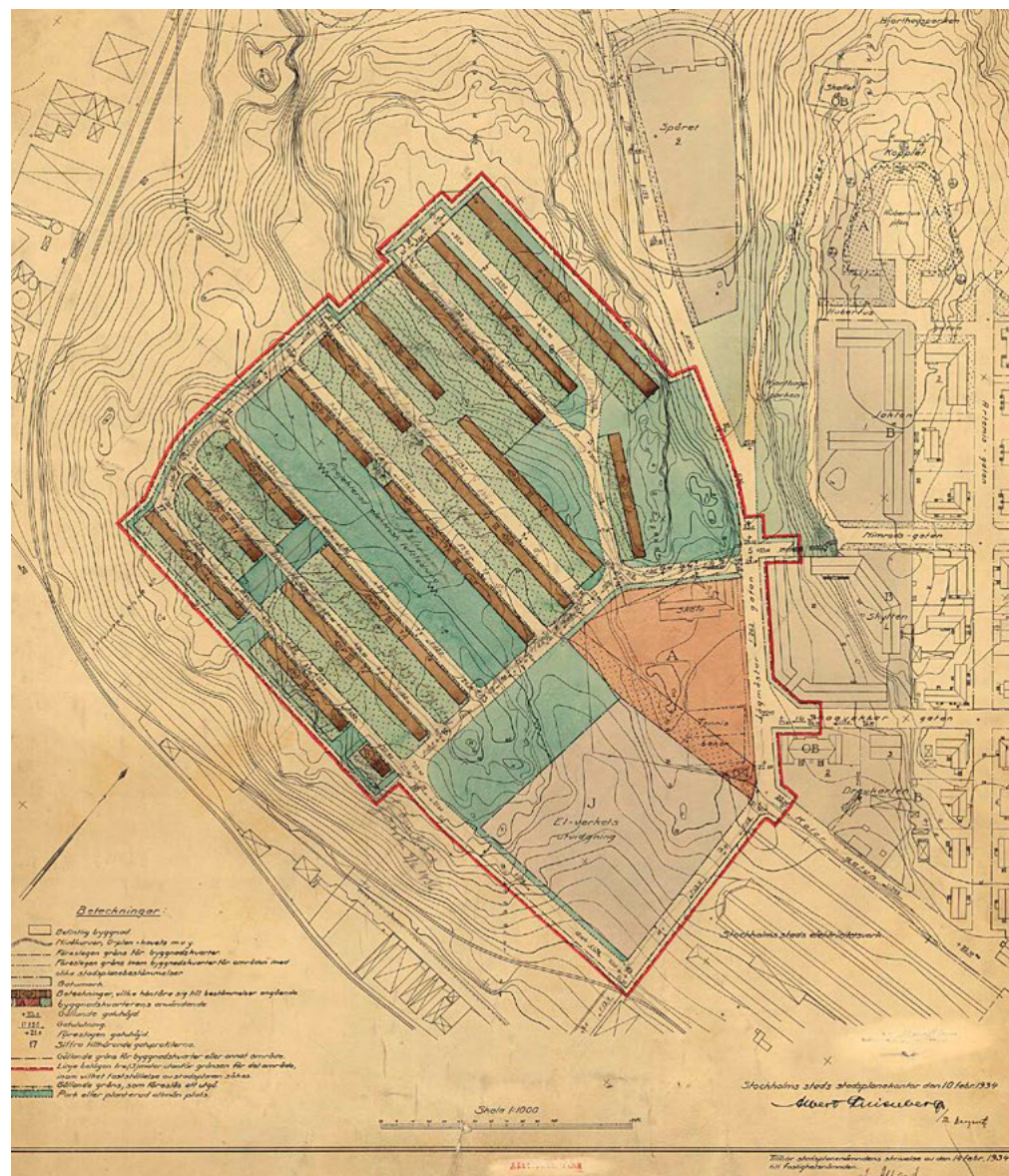
Ett nytt enhetligt bostadsområde på Lilla Jägarbacken kallat Abessinien byggdes mellan åren 1934 - 1937. Husen ritades av Hakon Ahlberg i funktionalistisk stil och kom att bli de första bostadsrätterna i Hjorthagen. För bästa tänkbara ljus- och luftförhållanden utvecklade Ahlberg och byggmästare Olle Engqvist de mycket smala lamellhusen, som kom att kallas smalhus. Med den smala huskroppen blev lägenheterna på detta vis genomgående. Smalhusen placerades i parallella rader i öst-västlig riktning i den södervända sluttningen. Totalt blev det 17 smalhus i varierande längd, uppförda enligt ett rationaliserat seriebyggande. Husen byggdes i tre våningsplan med ljusa putsade fasader, flacka tak och tvåluftsfönster. Mellan husen ordnades grönskande gårdar och lektyr för barn och den omkringvarande grönskan planlades som park.

Utsikt över Hjorthagen 1935. Abessinien tar form. Hjorthagskyrkan och elektricitetsverket. Lidingö i fonden. Foto: Oscar Bladh. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Plan 1796 visar placeringen av barnrikehusen utmed Dianavägen och kring Hubertusplan. Husen lät omges av park och förgårdsmark. Placeringen i parallella rader var optimalt för goda ljusförhållanden liksom de smala huskropparna. Denna uppbrutna planstruktur kom att bli rådande i decennier framöver. Källa: Stadsbyggnadskontoret.

Plan 1368. Abessiniens långa smalhus placerade i rader. Grönsan smyger sig in på huskrupparna. Planstrukturen uttrycker det nya rationaliserade byggnadet. Observera att planen kom att ändras och de långa huskropparna att ersättas med de volymer som syns i planen till vänster. Det innebar att de långa parallella raderna bröts upp till viss del.

Perspektiv Abessininen. Skissen visar de sparsmakade smalhusen präglade av repetition och symmetri. Parkmiljön mellan husen är skissad som böljande med inslag av lövträd samt gran och tall. Källa: Digitaltmuseum.

Bild som visar flerbostadshus i Abessinien under 1970-talet. Till några av flerbostadshusen flankerades butikslokaler. Källa: Stockholms stadsmuseum.

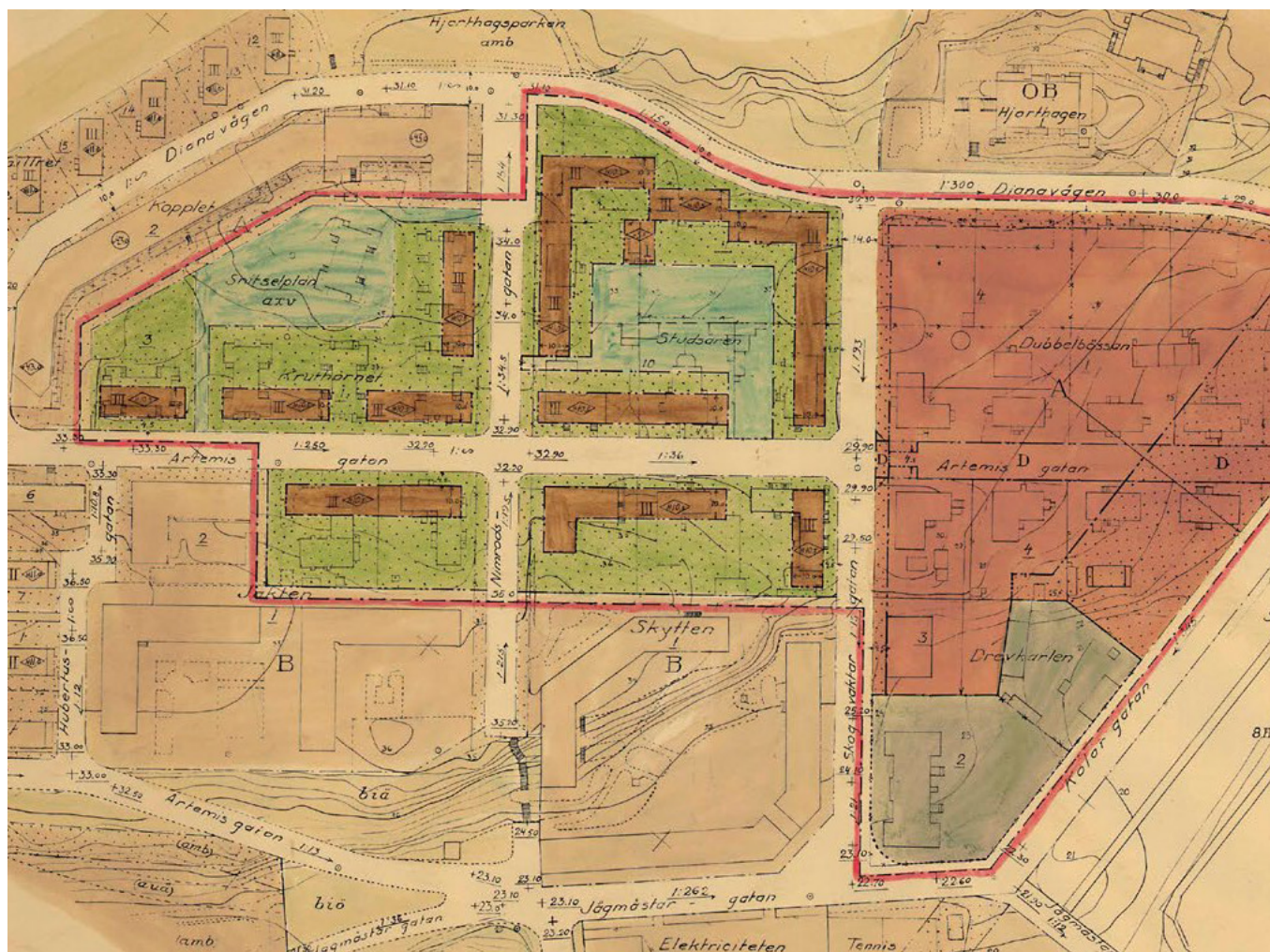

Barnrikehusen prydligt uppraddade utmed Dianavägen. Den parallella placeringen utmed den svängande gatan släppte in ljus mellan husen. Byggnaderna präglas även av funktionalismens arkitektoniska ideal med sparsmakat fasaduttryck, tvåluftsfönster och platta tak. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Folkhemmets byggande

Fyrtio- och femtiotalets bostadsbyggande i Sverige lutade mot en bostadspolitik med grundtanken att staten tog ansvar för att alla invånare skulle få tillgång till goda och sunda bostäder till rimliga kostnader. De kommunala bostadsföretagen fick hjälp av statliga ekonomiska medel för bostadsbyggnad. Som villkor för att medel skulle erhållas ställdes vissa kvalitetskrav på husen som skulle byggas. Dessa kvalitetsnormer fanns formulerade i "Den Goda bostaden" och innebar en allt högre boende standard. Boendestandarden innefattade både boendet och utemiljön.

Under 1940- och 1950-talet uppfördes flera flerbostadshus i Hjorthagen enligt folkhemstanken. Byggnaderna utgjordes av lamellhus i tre våningsplan som uppfördes på delvis bebyggd mark och delvis på obebyggd mark. I samband med utbyggnaden kom därmed de flesta av de tidigare trähusen att ersättas av de nya flerbostadshusen med modern standard. Byggnaderna förlades i huvudsak utmed Artemisgatan och tvärgatorna; Nimrodsgatan och Skogvaktargatan. Husen placerades enligt rådande planideal med husen förlagda i mindre grupper med friytor emellan där barn kunde leka. De tidigare parallellt ställda byggnadskropparna ersattes således till viss del av kringbyggda gårdar som bildade intima gårdsrum. Byggnaderna utformades i tidstypisk anda med spriteller slätputsade fasader i mustiga kulörer, stora fönster, ofta med slätputsade fönsteromfattningar, sadeltak och diskreta entréer. I bottenvåningarna ordnades butiksytor utmed Artemisgatan, vilket stärkte dess betydelse som huvudstråk. Att ha närhet till service och handel var en viktig princip i efterkrigstidens planering. Flerbostadshusen ritades av arkitekter på Stockholms Stads fastighetskontor, flera av dem av Eric Rasmussen.

Plan 3150. På plankartan syns de nya volymernas placering inom området, markerade med brun kulör. Med husens placering i skapades till viss del intima gårdsrum. Husen utmed Artemisgatan försågs med butikslokaler och service. Kring husen skapades generösa gröna rum för lek och samvaro. Fortsättningsvis var den uppbrutna planstrukturen med friliggande hus rådande.

Folkhemmets flerbostadshus placerade utmed Artemisgatan. Husen har sadeltak enluftsfnster med vädringslucka. Byggnaden har småskaliga balkonger med fronter i plåt. I fonden skymtas skorsten som hör till elektricitetsverkets anläggning.

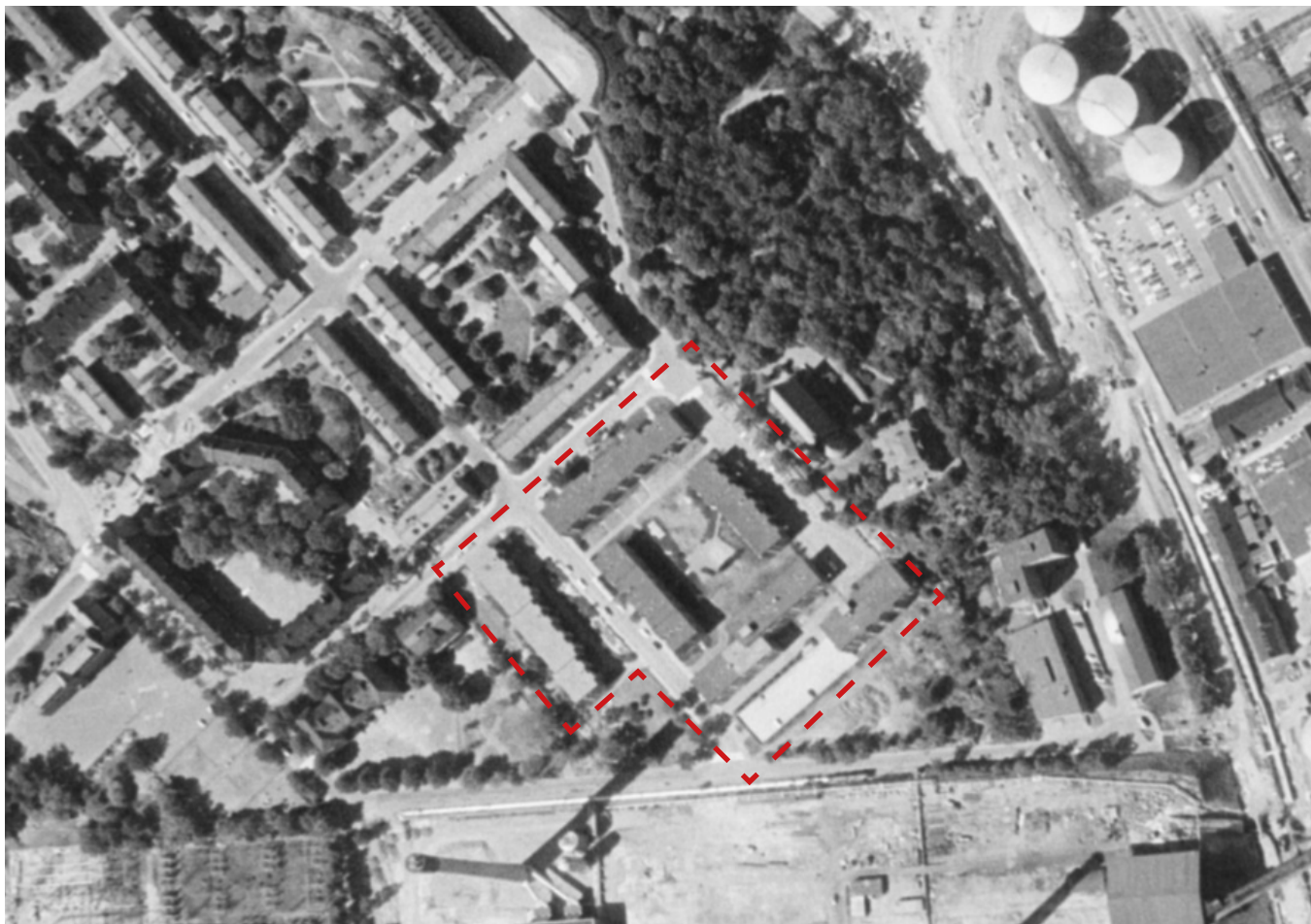
Flerbostadshus i folkhemsanda i korsningen Artemisgatan och Skogvaktarkartan. Byggnaden har spritputsade fasader och slätputsade fönsteromfattningar. Även sadeltak och diskreta entréer är tidstypiska drag.

1960-talets utbyggnad

Under 1960 talets början planerades för ytterligare en utbyggnad av en grupp med lamellhus i Hjorthagen. En av byggnaderna avvarades som service hus. Flerbostadshusen uppfördes i Stockholmshems regi. Byggnaderna kom att ersätta äldre "saneringsmogna byggnader" inom kvarteret Dubbelbössan och Drevkarlen i Hjorthagens sydöstra del, där de första arbetarbostäderna hade uppförts i kommunal regi. Resultatet blev sex flerbostadshus i tre våningsplan med rymliga lägenheter. Inom kvarteret Dubbelbössan grupperades byggnaderna kring ett öppet gårdsrum. Den relativt slutna grupperingen gjordes med hänsyn till bebyggelsens fria och höga läge. Ett lamellhus placerades inom kvarteret Drevkarlen, på andra sidan Artemisgatan. Samtliga trähus revs inom kvarteret och mark som inte bebyggdes ersattes med parkmark.

Byggnaderna ritades av Backström och Reinius och uppfördes med en behärskad skala och en återhållsam fasadarkitektur. Byggnaderna uppfördes i tre våningsplan. Variation i den enhetliga gestaltningen skapades med uppbrutna fasader. Fasaderna bekläddes med rött tegel och kröntes av platta tak med sarg. Lägenheterna fick balkonger. Fasadmaterialet, byggnadernas uttryck och skala underordnades den närliggande kyrkan.

I samband med 1960-talets utbyggnad anlades även tunnelbaneuppgång i stadsdelen.

1960 talets årsring belägen i områdets sydöstra del intill elektricitetsverket. Den sydöstligaste byggnaden blev till vårdhem/pensionärshem. Planstrukturen bygger vidare på den befintliga angränsande strukturen. Källa: Lantmäteriet

1960-talets flerbostadshus grupperade kring en rymlig gård. I fonden syns en skorsten som minner om de omgivande verksamheterna. Byggnadernas tegelklädda väggar, stora fönster med vädringslucka och platta tak med sarg är karaktäristiska för 1960-talets flerbostadshus. Källa: Stockholms stadsmuseum.

1960-talets flerbostadshus. De uppbrutna fasaderna bryter upp fasadens annars regelbundna uppbyggnad, liksom de indragna balkongerna. Framför husen har förgårdsmark anlagts med planteringar. Källa: Stockholms stadsmuseum.

32

Karta från 1933 visar Hjorthagsparkens och Dianaparkens utbredning. På kartan syns även slingriga promenadstråk i parkmiljön, de flesta med koppling till omgivande verksamheter. Parkerna ramar in bebyggelsemiljön utom vid Kolarvägen Elektricitetsverket och möter villabebyggelsen.

Den kuperade terrängen hanterades bland annat med hjälp av trappor.. Källa: Stockholms stadsmuseum

Gårdsmiljöerna fick en mer formell karaktär med inhägnad grönska. Träd sparades. Under nationalromantiken fanns en vurm för den svenska naturen vilket resulterade i inslag av typisk svensk växtlighet kring husen. Källa: Stockholms stadsmuseum

Funktionalismens parkmiljöer

Modernismen innebar en ny årsring för grönstrukturens utformning. Den så kallade Stockholmsstilen eller funktionalistiska parkstilen introducerades. Parkmiljöerna fick en naturlig prägel och formades med utgångspunkt i den lokala topografin, floran och faunan.

Uppförandet av kvarteret Abbesinien medförde att Hjorthagsparken utvidgades till områdets nordvästra del. Denna del av Hjorthagen hade tidigare nyttjats för bland annat odling. Hjorthagsparken formade ett sammanhängande parkstråk kring boendeområdet. I samband med att de nyuppförda bostadskvarteren Rävsaen och Spåret tillkom, ändrades Hurbertusplans ursprungliga sexkantiga form till ett rektangulärt kringbyggt gårdsrum. De gröna ytorna mellan de nyuppförda funkishusen fick en mer utpräglad utformning med grönska in på fasaderna. Befintliga träd och berg i dagen sparades i viss mån och ny vegetation tillkom. I det större mellanrummet mellan fastigheten Luftledningen och de två fastigheterna Ledningsstolpen och Växelströmmen, anlades den så kallade Motalaparken, med plaskdamm och lektyr. Dessa typer av inslag var mycket vanliga i den funktionalistiska parken. Samtliga gröna rum som tillkom under 1930- och 40-talets utbyggnad kom att präglas av Stockholmsstilen.

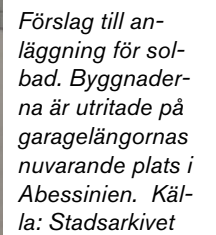
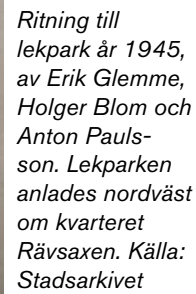
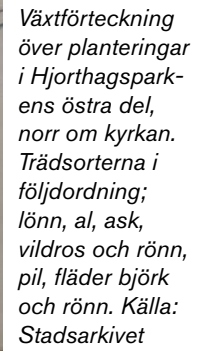
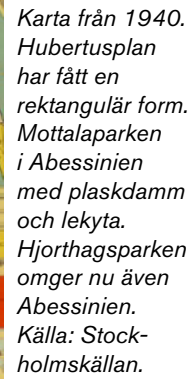
Under 1940-talet kom delar av den omgivande Hjorthagsparken att omgestaltas av arkitekterna Holger Blom, Erik Glemme och Anders Paulsson, som då arbetade vid gatukontorets parkavdelning. Bland annat tillfördes ny växtlighet, gångstråk, solbad och lektyr. Solbad var formgivna ytor för vistelse i solen. Solbad anlades nordväst om Abessinien med duschar och dricksfontän. Det planerades även för omklädningsrum och kiosk men huruvida dessa uppfördes är oklart. Parkområdet kom inofficiellt att kallas Duschparken.

De generösa parkrummen fick flera funktioner; rumsbildande, avskiljande, sammanbindande av olika bebyggelseenheter, som formelement, rekreativa kvalitéer med promenadstråk bland grönska. De gröna rummen var ett tydligt svar på tidens sundhets- och rekreationsideal och med ytor för vistelse och samvaro för alla men speglade även tidens stadsplanering.

Stockholmsstilen och den funktionalistiska parken

Stockholms utställningen år 1930 markerade kraftfullt det funktionalistiska genombrottet. Det funktionalistiska begreppet kom också att omfatta de gröna rummen. Visionen för den funktionalistiska parken innebar ett naturligt uttryck, öppenhet och lokal förankring, där det lokala landskapet blev utgångspunkten. Det gröna rummet gick från att ha varit mer av ett representativt förum till att vara en mot landskapet öpnad vistelse- och rekreationsmiljö med eget värde. Naturen och det svenska landskapet blev således en trädgård. Parkerna bildade inte bara gröna oaser utan formulerades som en social rättighet för stadens invånare. Parkerna ordnades för att olika aktiviteter skulle kunna äga rum. Gräsmattan kunde beträdas, picnic hållas, utrymmen för lek arrangerades och plaskdammar och små trädgårdssektioner blev en del av den funktionalistiska parken.

Denna parkstil kom att kallas Stockholmstilen. Stilen tillämpades i stort sett i alla nya stadsdelar mellan åren 1930 -1970, i såväl 1940-talets smalusstadsdelar som Hammarbyhöjden och Traneberg som i miljonprogrammen i Tensta och Rinkeby från 1970-talen. Denna informella och demokratiska parkstil blev internationellt känd.

Kolonilotter väster om smalhusen. Även öster om dessa syns odlingar. I den smala dalgången till vänster i bild syns idrottsplatsen. På bilden syns hus vegetation sparats mellan smalhusvolymerna. Flygbild är tagen 1937 av Oscar Bladh. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Parkarbete i kvarteret Abbesinien mellan åren 1940-1949
Foto: Lennart av Petersen. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Per Olof Hallman och tidens stadsplaneideal

Vid 1800-talets slut förespråkades en ny typ av stadsplanering av den österrikiske arkitekten och stadsplaneraren Camillo Sitte. Sitte argumenterade för en mer humanistisk stadsplanering. Han vände sig mot rutnätsplanernas monotoni, stora skala och brist på gröna ytor. Hans kritik gällde även avsaknaden av variation och lokal förankring. Städerna skulle istället planeras enligt en mer oregelbunden planstruktur med svängda gator anpassade efter terrängen. Sittes teorier fick snabbt genomslag i Sverige men kom till uttryck i stadsbilden först under 1910-talet.

En av Sittes främsta anhängare i Sverige var arkitekten och stadsplaneraren Per Olof Hallman. Han var bland annat anställd i Stockholms stads byggnadskommission mellan åren 1893-1895. Därefter arbetade han som extra ordinarie tjänsteman i Stockholms byggnadsnämnd och vice stadsarkitekt mellan åren 1913-1922.

Hallmans arbeten, både som arkitekt och stadsplanerare, kom att sätta stor prägel på såväl Stockholm som flera andra städer i landet. Han önskade att i största möjliga mån bevara naturen då den skapade avbrott i symmetrin och bidrog till vackra platser. Enligt Hallman var naturförhållanden viktiga att ta vara på och att man skulle utgå från platsens förutsättningar i planläggning. Hallman stod bakom flera stadsdelar i Stockholm däribland Lärkstaden.

Hallman arbetade enligt principern för den ska Trädgårdsstaden där gatorna anpassades till de rådande geografiska förutsättningarna. Bredare gator inramade området och det interna gatunätet följde terrängen i mjuka kurvor. Långa raksträckor skulle helst undvikas.

Holger Blom

Holger Blom är kanske mest känd som stadsträdgårdsmästare vid Stockholm stads Parkförvaltning där han arbetade i 33 år. Många arbeten utförde han tillsammans med kollegan Erik Glemme. Innan sin anställning vid Parkförvaltningen, år 1939 hade han bland annat praktiserat en tid på Lars Israel Wahlmans kontor, arbetat utomlands men även haft sitt egna kontor. Han var utbildad byggnadsarkitekt vilket tidigare hade varit ovanligt för stadsträdgårdsmästare i Stockholm.

Blom var en förespråkare av funktionalismen vilket präglade gestaltningen av hans parker. Han ville med hjälp av parkmiljön skapa ett utevardagsrum för alla invånare, stor som liten, såväl i förorten som i innerstaden. Parkerna skulle vara till för invånarna, på deras villkor. De skulle vara stora och rymliga med plats för det mesta – lek, spel, teater, evenemang, picknickar, konserter, rekreation.

Holger Bloms tid som stadsträdgårdsmästare och park- och stadsbyggnadsidéolog kom att bli en storhetstid för Stockholms parker.

Erik Glemme

Glemme var anställd arkitekt hos Osvald Almqvist och när denne blev stadsträdgårdsmästare i Stockholm tog han Glemme med sig. Glemme planerade bland annat Rålambshovsparken, Norr Mälarstrands strandpromenad, torgen i Vällingby centrum och Blackeberg samt parken på Observatorielunden,

Med Erik Glemme tillämpades den så kallade *Stockholmsstilen*, som anknöt till Holger Bloms klassiska parkprogram från 1946, där den funktionalistiska synen på parkens uppgifter i Stockholms stadsbyggande sammanfattades. Man integrerade natur- och kulturlandskap och nödvändiga parkfunktioner på ett sätt som gav Stockholms parkförvaltning internationellt erkännande.

Stockholmsstilen och den funktionalistiska parken

Stockholms utställningen år 1930 markerade kraftfullt det funktionalistiska genombrottet. Det funktionalistiska begreppet kom också att omfatta de gröna rummen. Visionen för den funktionalistiska parken innebar ett naturligt uttryck, öppenhet och lokal förankring, där det lokala landskapet blev utgångspunkten. Det gröna rummet gick från att ha varit mer av ett representativt förrum till att vara en mot landskapet öppen vistelse- och rekreativ miljö med eget värde. Naturen och det svenska landskapet blev således en trädgård. Parkerna bildade inte bara gröna oaser utan formulerades som en social rättighet för stadens invånare. Parkerna ordnades för att olika aktiviteter skulle kunna äga rum. Gräsmattan kunde beträdas, picnic hållas, utrymmen för lek arrangerades och plaskdammar och små trädgårdssektioner blev en del av den funktionalistiska parken.

Denna parkstil kom att kallas Stockholmstilen. Stilen tillämpades i stort sett i alla nya stadsdelar mellan åren 1930-1970, i såväl 1940-talets småhusstadsdelar som Hammarbyhöjden och Traneberg som i miljonprogrammen i Tensta och Rinkeby från 1970-talen. Denna informella och demokratiska parkstil blev internationellt känd.

Rekordårens parker

De nya flerbostadshusen som växte fram i Hjorthagen, placerades främst utmed Artemisgatan. Mot gaturummen infogades i bebyggelsemiljön generös förgårdsmark med ordnade planteringar, prydligt inramade av gatusten. Nivåskillnader hanterades med murar i natursten. Mellanrummen mellan den äldre bebyggelsen och de nytilkomna kvarteren fick fortsättningsvis domineras av grönska med gräsbevuxna ytor, berg i dagen och träd som sammantaget gav ett naturligt intryck. Genom dessa förlades sammanlänkande grusade gångstråk. De kringbyggda gårdsrutorna utformades med en liknande karaktär. Stockholmsstilen var således fortsatt stilbildande under folkhemspérioden såväl som under modernismens utbyggnadsfaser i Hjorthagen. Stockholmsstilen principer var gynnsamma för de lokala särdragen vilket bidrog till att Stockholms landskapets kuperade terräng och vegetation fortsättningsvis blev framträdande inslag i parkmiljöerna.

På flygbilden syns de nya lamellhusen utmed Artemisgatan omgivna av förgårdsmark. Mellanrummens grönska har en kopplande funktion men skapar även varsamma övergångar mellan bebyggelsen. De fungerar även som en naturskön inramning till byggnaderna. Gårdarna är rumliga med plats för samvaro i det gröna. Källa: Lantmäteriet

Idrottsplatser

Redan under 1900-talets början röjdes en sandplan i den smala dalgången mellan Stora- och Lilla Jägarbacken. Under storstrejken år 1909 upplevde många Hjorthagsbor sysslolösheten som ett stort problem. Idrott blev ett sätt att ge vardagen meningsfull sysselsättning. Som ett svar på detta bildades den lokala klubben Värtans IK.

Under 1930-talet drevs frågan om en ändamålsenlig och egen idrottsplats i Hjorthagen. En idrottsplats planlades i dalgången och invigdes år 1934. Den äldre sandplanen blev klar och nyttjades bland annat för skridskoåkning om vintrarna.

Under 1970-talet upprustades idrottsplatsen. Upprustningen innebar att löparbanan togs bort och istället tillkom läktare samt byggnad med omklädningsrum. Ytterligare en gräsplan anlades som även den nyttjades för skridskoåkning om vintern.

Vid samma tidskede som Hjorthagens IP anlades så uppfördes även Hjorthagens tennisbanor år 1931 av staden. Tennisbanan uppfördes intill den nya skolan och i anslutning till banorna byggdes ett omklädningsrum med en särpräglad utformning. Under 1940-talet arrenderades planen ut. År 1955 grundades Hjorthagens tennisklubb som tog över arrendet från 1960. Den lilla bollplanen nedanför Trollhättvägen byggdes 1945. Planen kom att kallas Abbisplan.

Ritning över Hjorthagen år 1933 inför anläggandet av den nya idrottsplatsen. Källa: Stadsarkivet

Kronprins Carl Gustaf tränar löpning på Hjorthagens idrottsplats med sin skolklass, år 1957. Källa: Stockholms stadsmuseum

Foto: Ingemar Gram år 1965. Ishockeyspel på Hjorthagens idrottsplats. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Foto på en äldre bollplan i Hjorthagen. Sport var tidigt en del av det sociala livet i stadsdelen. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Föreningar och socialverksamhet

Hjorthagen blev en stadsdel för arbetare. De boende var politiskt och fackligt medvetna i en tid där socialdemokratien växte sig stark. En viktig omständighet för den sociala utvecklingen var föreningslivet, kopplad till arbetsrörelsens olika grenar. Den första föreningen i Hjorthagen var den kooperativa föreningen Solid som grundades år 1905 av Anna Lindhagen (bland annat känd som koloniträdgårdsrörelsens grundare). Solid öppnade bland annat en matbutik i Hjorthagen och blev särskilt betydelsefull underorstrejen år 1909 (fyra månader lång arbetsmarknadskonflikt mellan LO och arbetsgivare i Sverige).

En bostadsförening bildades i Hjorthagen år 1906, Byggnadsföreningen Hjorten. Föreningen initierade uppförandet av ett Folkets hus i Hjorthagen och Harald Falkman anlätades som arkitekt. Huset kallades för Kåken och uppfördes i två våningsplan med samlingssal på det övre planet. I det nedre planet fanns butiksutrymmen för Solid. Byggnaden inhyste även tidvis en biograf. Solid och Byggnadsföreningen övertogs år 1922 av Kooperativa förbundet, KF. Byggnaden revs 1955 och ersattes av Hjorthagens medborgarhus 1964. Verksamheten drevs av Hjorthagens medborgarförening fram till år 1999 då föreningen lades ner. Sedan 2007 håller Folkkulturcentrum till i lokalerna. Byggnaden benämns idag som Hjorthagens kulturhus.

År 1920 bildades Värtans socialdemokratiska förening och år 1932 den första socialdemokratiska kvinnoklubben. Hjorthagen som arbetarförort hade stark socialdemokratiskt fäste. Det fanns även en hyresgästförening i Hjorthagen genom vilken de boende kämpade mot rättvisare och lägre hyror. Staden satte ofta en högre hyra till nyinflyttade till området vilket medförde mycket varierande hyror för de boende.

År 1909 öppnade uppfördes Värtarestaurangen i områdets östra utkant. Restaurangen övertogs av Frälsningsarmén år 1917. Frälsningsarmén var en väckelserörelse som bedrev socialt arbete. År 1938 invigdes Myrornas verksamhet i lokalerna med arbetshem verkstad och försäljning. Verkstaden tillsammans med försäljningslokaler var förlagda i en byggnad från år 1937 belägen ca 60 m bortom den tidigare restaurangbyggnaden. I restaurangbyggnaden fanns arbetshemmet. Restaurangbyggnaden revs under 1960-talet och en ny byggnad stod klar år 1968 med inackorderingshem, verkstad och en särskild byggnad för Myrornas verksamhet. I den nya verkstaden inrymdes tryckeri, bokbinderi, tapetserarverkstad och ett snickeri där man tillverkade möbler åt IKEA och Konsum. Verksamheten upphörde år 2005 på grund av bristande lönsamhet. Dock kom Myrorna att fortsätta med sin verksamhet i lokalerna med försäljning av second hand varor.

Kåken, Folkets hus invigdes av Hjalmar Branting år 1909. Tillbyggnad i vinkel från 1922. Byggnaden revs 1955. Källa: Publicerad i boken: Hjorthagen och runt omkring.

Värtarestaurangen som senare kom att inhysa Frälsningsarméns verksamhet med Myrorna. Foto: A. Malmström 1909. Källa: SSM

Kyrka och skolor

Hjorthagens kyrka

Vid seklet 1900 beslutades det att bygga en kyrka i Hjorthagen. Vid denna tid bodde drygt 700 personer i stadsdelen. Hjorthagskyrkan uppfördes på Stora Jägarberget i Hjorthagen sydöstra del. Arkitekt var Carl Bergsten. Kyrkan invigdes år 1909.

Många boende i Hjorthagen var politiskt aktiva och ställde sig negativt till uppförandet av kyrkan. De såg kyrkan som överflödig och ansåg det vara fel att investera ett så stort belopp för en kyrkobyggnad när boendeförhållandena för arbetarna var så undermåliga.

Folkskolor

Den första folkskolan uppfördes i området år 1902. Byggnaden uppfördes i två våningar med flankerade flyglar. Skolan försågs med panelklädda fasader och generösa spröjsade fönster. Fasaderna utsmyckades med indelande lister med ett brutet tak med synliga taktassar på takutsprånget. Skolan uppfördes på Skogsvaktargatan, en tvärgata till Artemisgatan. På så vis hamnade skolan strax väster om arbetarbostäderna.

Efter uppförandet av flerbostadshusen under 1910- och 1920-talen så ökade barnantalet i Hjorthagen. Det blev allt trängre i den gamla skolan varpå en ny folkskola beslutades att uppföras. Denna stod klar år 1925 och ritades av Georg A. Nilsson. Skolan förlades på andra sidan av Jägmästargatan, strax väster om den befintliga skolan. Skolan uppfördes i nyklassicistisk stil med slammade fasader, frontespis, hörnkedjor och spröjsade fönster. Fasaderna avslutades med en gesims mot takfoten.

Förskolor

I Hjorthagen uppfördes det tidigt en förskola. Den första inrättades redan under 1900-talets början. Byggnaden uppfördes mitt emot kyrkan på andra sidan Dianavägen. Byggherren var Alfred Johansson och bygganden uppfördes som ett trähus i två våningsplan. I byggnaden inhystes även arbetsstuga och efter år 1923, ett bibliotek. Byggnaden revs i samband med uppförandet av 1960-talets flerbostadshus.

I samband med 1920-talets expansiva utbyggnad i Hjorthagen uppfördes en ny förskola öster om den gamla folkskolan. Byggnaden kom att kallas Hjorthagsgården. I byggnaden som uppfördes i två våningsplan inhystes även en läkarmottagning. Tidvis fanns här ungdomsgård, spädbarnshem och där hölls barnsköterskeutbildning. Flera verksamhet flyttade senare till Värtagården på Artemisgatan.

Byggnaden uppfördes år 1931 i 20-tals klassicistisk stil. Byggnaden fick en hög sockel och slätputsade fasader med rusticerade hörnkedjor och mittparti. Byggnaden fick spröjsade fönster regelbunde placering. Entrépartiet utformades i granit och gesimser delade upp och smyckade fasaderna.

Hjorthagens kyrka. Arkitekt Carl Bergsten, 1879-1935. Stockholms stadsarkiv

Första folkskolan år 1902. Källor: Publicerad i boken Hjorthagen och runtomkring.

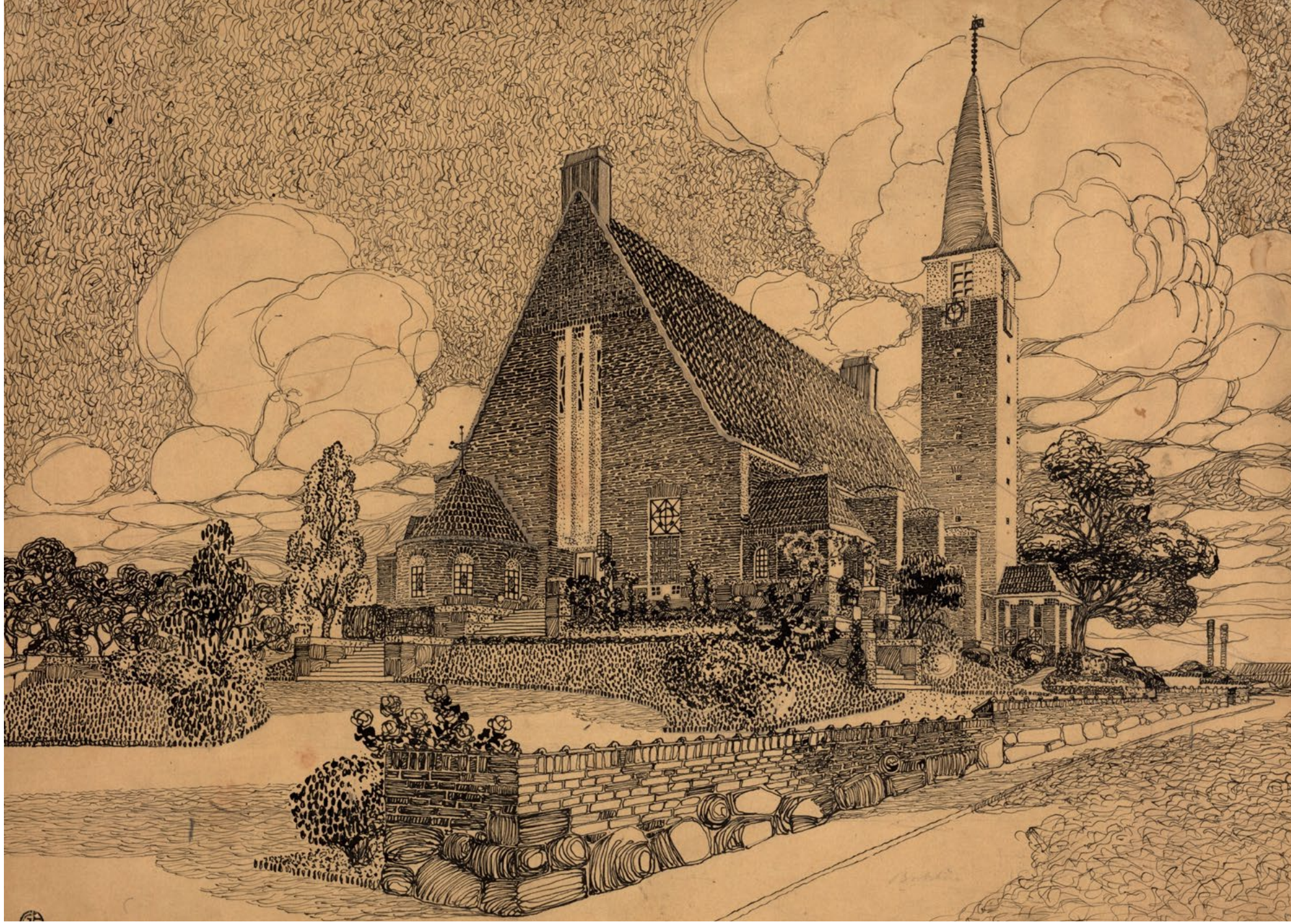
Hjorthagsgården utmed Skogvaktargatan. Byggnaden inhyste tidigare förskola. Källa: Stockholms stadsmuseum.

Den senare tillkomna folkskolan, uppförd i 20-tals klassicistisk stil. Källa: Publicerad i Hjorthagen och runtomkring.

Artemisgatan med villakantad bebyggelse har karaktären av en bruksgata. Källa: Publicerad i boken, Hjorthagen och runtomkring.

BEBYGGELSEUTVECKLING INOM UTREDNINGSOMRÅDET (KVARVARANDE BYGGNADER)

JUGENDSTIL OCH PANELARKITEKTUR

-1910

Flerbostadshus i jugendstil

Folkskola i nystil

KASERNER I NATIONALROMANTISK ANDA

1910-
tal

Flerbostadshus i nationalromantisk stil

1920-TALS KLASSICISM

1920-
1932

Flerbostadshus i 1920-tals klassicism

Folkskola i 1920-tals klassicism

Hjorthagsgården i 1920-tals klassicism

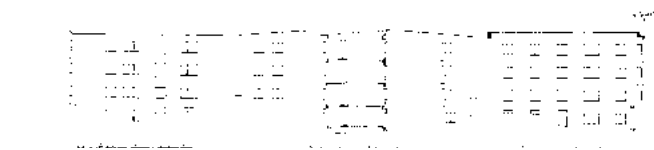
SMALHUS OCH BARNRIKEHUS I FUNKTIONALISTISK STIL

FOLKHEMSTIDENS FLERBOSTADSHUS

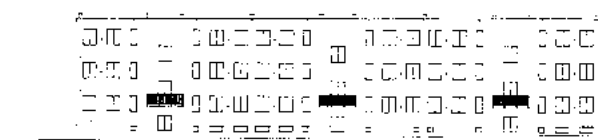
MODERNISTISKA BYGGNADER

1930-
tal1940-
19601960-
tal

Rävsaxen 6

Gillret 12

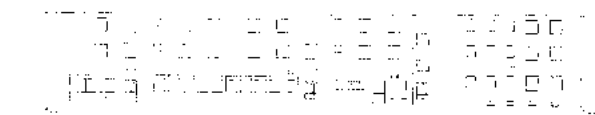
Svagströmmen 1

*Studsaren 2 Flerbostadshus i
folkhemsanda.*

Jakten 3 Flerbostadshus i folkhemsanda.

*Jakten 3 Flerbostadshus och inackor-
deringshus i folkhemsanda med butiker
på bottenplan.*

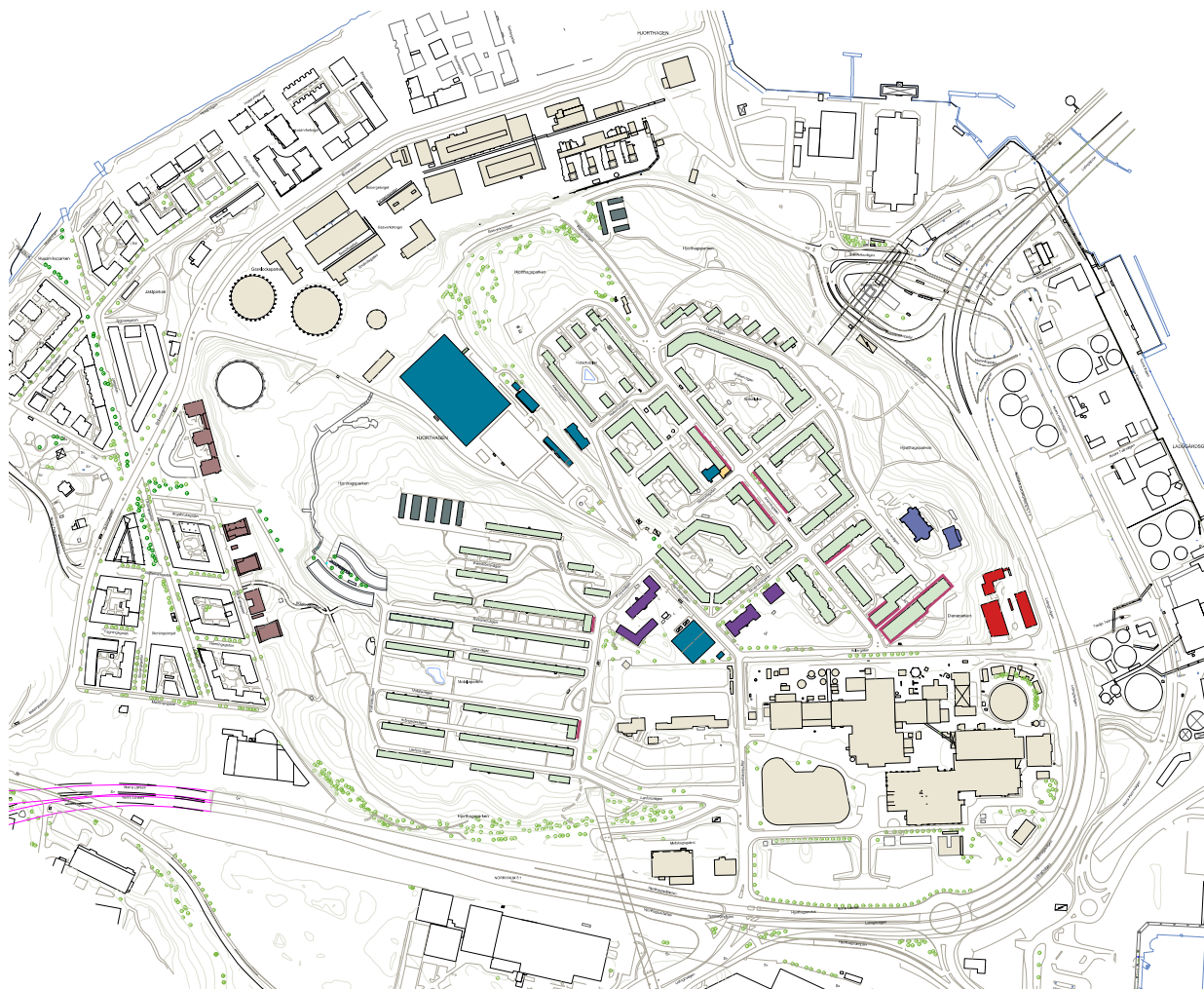

Hagelbössan 1

Tillbyggnad föreningslokal

URSPRUNGLIGA FUNKTIONER

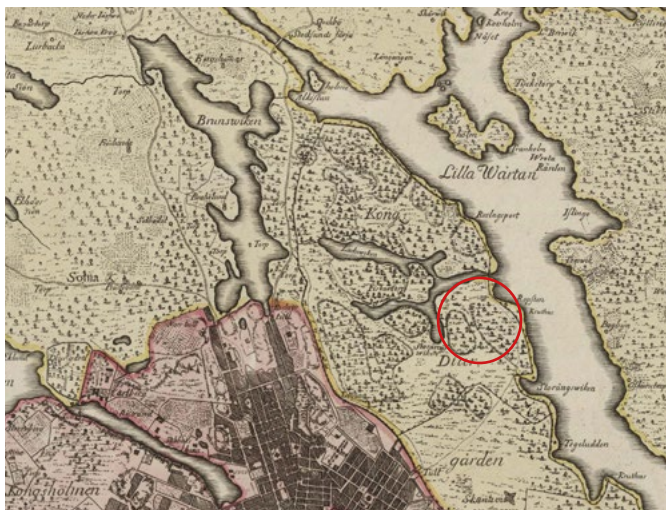
KOMMENTAR

Elverkets och gasverkets anläggningar har inte daterats då de inte ingår i utredningsområdet utan i influensområdet. Mindre objekt såsom elskåp och provisoriska byggnader har inte daterats. Av illustrationen framgår det att området successivt byggts ut fram till 1960-talet. De mest expansiva utbyggnadsfaserna utgörs av 1930-1960-talet. I utbyggnaden så har viktiga strukturer bevarats såsom Artemisgatan och Skogsvaktargatan som huvudaxlar. Även den omgivande grönskan "kranen" har lämnats obebyggd och planlagts som park. Kranen har även en funktionell betydelse som ett sätt att avskilja arbetsplatser från bostäder. Bevarandet av grönska hänger även ihop med funktionalismens och modernismens stadsplanering.

TECKENFÖRKLARING

- Gasverket och elverketsbyggnader samt andra verksamheter
- Socialverksamhet
- Arbetarbostäder
- Kyrka, del av kyrkoanläggning
- Skola, förskola
- Byggnad kopplad till idrott, gemensamhetslokaler 1960-tal
- Tunnelbana
- Servicelokaler/verksamhetslokaler/sjukvård

HISTORISKA KARTOR

1750

Hjorthagens ungefärliga utbredning är inringad med röd ring. Området består av skog/utmark. Hjorthagens landskap karaktäriseras av två höjdparter som delas av ett långsmalt dalstråk. Området ligger i den Kungliga Djurgården vars inhägnad syns markerad. Den enda bebyggelsen i Hjorthagens närhet är Ropsten med dess kruthus i öst och Fiskartorpet i väster. Stenstadens skarpa gräns står i kontrast till Djurgårdens kuperade skogsmark.

1817

Ropstens vårdshus har nu tillkommit samt en bro över Husarviken. På kartan framträder det kuperade landskapet tydligt.

1890-tal

Stora förändringar har nu skett. Värtahamnen har tillkommit med anslutande spårväg. Lidingöbron som vid tidpunkten var en flottbro har uppförts. I Ropsten syns arbetarbostäder. Gasverket har uppförts med den första gasklockan. En nätverk av vägar har tillkommit däribland Gasverksvägen och Lidingövägen. Hjorthagen är ännu obebyggt och de två höjdpartierna omnämns som Stora Jägarebacken (nordöstra) och Lilla Jägarebacken (den sydöstra).

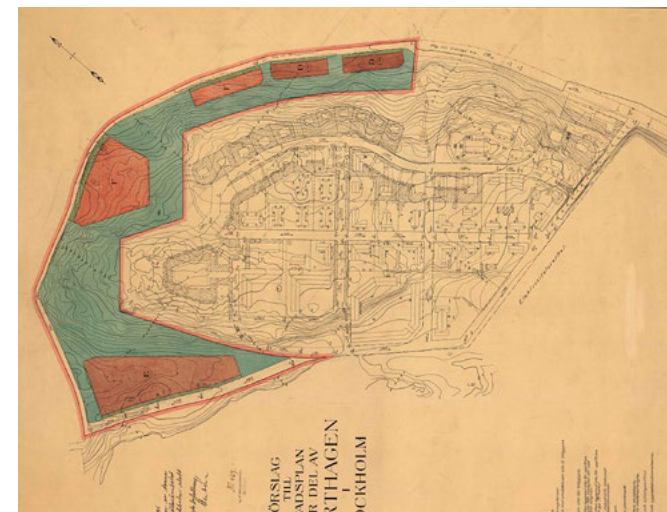
1902-
1909

Elektricitetsverket har tillkommit liksom arbetarbostäder på Stora Jägarebacken. Den rätlinjiga Artemisgatan kan liknas vid en bruksgata. Skogsvaktargatan har dragit som en rätlinjig gata fram till Hjorthagens skolhus.

1919

En mer utpräglad gatustruktur har ritats ut över stadsdelen. Troligtvis har kartan ritats i samband med att de första arbetarbostäderna uppfördes i kommunal regi. Bostadshusen är fortsättningsvis placerade utmed Artemisgatan. Kolargatan bildar områdets östra gräns med sin karaktäristiska diagonala form.

1920-
tal

Stadsplan signerad av Hallman. Planstrukturen har en tidstypisk utformning med assymetrisk struktur och svängda gaturum. Artemisgatan skär som en huvudaxel genom området. I väst avslutas området med Hubertusplan. Flerbostadshusen med Gula husen, Lånkorven och Tegelhuseen finns utritade. Även kyrkan har tillkommit. Längst upp i nordöst syns Frälsningsarméns byggnad, den tidigare Värtarestaurangen.

1940

Funktionalismen har nu gjort intåg i området. Kvarteret Abbessinien med dess smalhus har tillkommit på Lilla Jägarebacken. Hjorthagsparken har utvidgats till att omfatta även grönområdet kring Abbessinien. I parkerna syns slingriga gångstråk. Bebyggelsen består nu av både äldre trähus, senare tillkomna stenhus och de nya funktionalistiska husen. Idrottsanläggningen har nu fått en mer utpräglad utformning med ekonomibyggnader. Intill den nya skolan har en tennisbana uppförts.

1950-tal

Folkhemmets lamellhus har börjats utföras i kvarteren Studsaren och Skytten. Väster om Abessinien har ytterligare en tennisbana tillkommit. Flera tomter har odlingsytor. Tydliga kopplingar mellan bostadskvarteren och industrierna är avläsbara.

1960-tal

Arbetarbostäder i kvarteren Jakten och Kruthornet har nu rivits och ersatts med lamellhus i folkhemsanda. Dessa volymer är placerade utmed Artemisgatan i likhet med de föregående. Det bidrar till en tätare struktur utmed gaturummet. En anläggning tillhörande Elverket har tillkommit söder om den nya folkskolan.

1970-tal

De sista villorna är nu rivna och ersatta av de nya flerbostadshusen sydväst om kyrkan. I övrigt har inga större strukturella förändringar skett.

2023

Nya volymer har uppförts väster om Abessinien. Väster och norr om dessa har Norra djurgårdsstadens stadsdel dockats ihop med gasverksområdet. Den omgivande Hjorthagskarnasen avskärmar området fortsättningsvis från det framväxande området.

Karaktärisering

Miljön

Landskapsbild

Landskapet i Hjorthagen präglas av det för Stockholm typiska sprickdalslandskapet. Detta kommer till uttryck i dramatiska höjdpartier och flacka smala dalstråk. Hjorthagen består av två höjdpartier som delas av i ett långssmal dalstråk i nordvästlig och sydöstlig riktning.

Dalstråket är flackt och öppet och tillåter långa utblickar. Dalstråket förmedlar på så vis visuell kontakt mellan elverkets- och gasverkets tidigare anläggning. Kopplingen mellan anläggningarna har även funktionell betydelse som ett historiskt kopplande stråk mellan arbetsplats och boende.

I dalgången har sportplaner lokaliserats. De få byggnader som finns i dalstråket är småskaliga och placerade intill eller i det stigande landskapet mot norr. Kontrasten mellan det flacka öppna dalstråket och de omgivande stigande höjderna bidrar till avläsbarheten av landskapets karaktär.

Hjorthagens med dess två höjdpartier skapar en naturlig avgränsning mot omgivande vägar och bebyggelse. De obebyggda sluttningarna mot omgivningen är bevuxna med träd och vegetation som ramar in bebyggelsemiljön och ger den en karaktär av avskildhet. Detta kringgående, avskiljande bälte av grönska bildar den så kallade Hjorthagskransen. Grönskande höjder är även ett karaktäristiskt inslag i Stockholms stadsbild.

Från Rådjursstigen mot Hjorthagen är Hjorthagskransens gröna bälte lätt att avläsa. Platsen utgör även en entré till Hjorthagens, av historiska skäl avskilda bebyggelsemiljö.

Berg i dagen som en del av stadsbilden är även ett typiskt inslag i funktionalistiska miljöer där utgångspunkt i den lokala naturen var givet vid utformandet av bebyggelsemiljöer.

Från Nimrodsgatan i riktning mot Abessinien är det karaktäristiska landskapet lätt att avläsa, med dalgången och de två höjdpartierna inom området. Även bebyggelsestrukturen framgår tydligt.

Dalgången med stigande höjder på ömsesidor. En lång siktlinje skapas mellan Gasverket och Elverkets anläggningar. En viktig visuell koppling.

Parker och gröna rum

Hjorthagen präglas till stor del av grönska. Parker och grönstråk har växt fram under olika tidsskeden vilket påverkat deras karaktär. Den närvarande grönskan och de luftiga parkrummen är karaktäristiska inslag i området men utgör med dess historiska uttryck en karaktäristisk komponent till bebyggelsen.

I Hjorthagskransen finns parkerna Dianaparken och Hjorthagsparken. Parkerna karaktäriseras av skogsklädda sluttningar med slingriga gångstråk. I parkerna kommer historiska lager till uttryck såsom den funktionalistiska parkstilen. Det uttrycks genom kvarvarande strukturer av tidigare gestaltade parkrum. Ett öppet landskapsrum finns norr om Hubertusplan som utgör strukturen av en tidigare lekpark och öster om Abessinien finns ytterligare ett öppet landskapsrum med kvarvarande duschar och drickfontän som vittnar om den tidigare anlagda solterrassen. Gångstråk, trappor och planterade träd är också karaktäristiska exempel karaktäristiska strukturer i parkmiljön kring bebyggelsen.

Intill bebyggelsen på höjdpartiernas topp planar landskapet ut och har en mer ordnad karaktär. Parkrummen kring och mellan byggnaderna är generösa.

Grönskan kring den funktionalistiska och modernistiska bebyggelsen uttrycker stockholmsstilens parkideal med uppvuxna träd, berg i dagen och plaskdammen i Motalaparken. Utmed lamellhusen finns inramad förgårdsmark och ytor för mattpiskning. Dessa ytor ramas in av tidstypisk småskalig kantsten enligt geometriska former.

Motala parken, ett öppet parkrum som sträcker sig utmed de parallellt ställda husen. Slingriga gångstråk, naturliga topografin och uppvuxna träd ger uttryck för den funktionalistiska stilen.

Öppet parkrum som tidigare utgjorde en solterrass med utomhusduschar.

Hjorthagsparken i områdets norra del. Parken anlades redan på 1910- talet med slingriga gångstråk bland skoglig vegetation. Äldre trappor smälter väl in i landskapet.

Berg i dagen, sparade träd och parkens naturliga uttryck är stildrag för den funktionalistiska parkstilen.

Stora kringbyggda gårdsrum är ett bärande karaktärsdrag för folkhemstidens bebyggelsemiljöer. Parkmiljön har en naturlig prägel.

Inramade grönytor med småskalig kantsten är ett karaktäristiskt inslag.

Smala asfalterade gångstråk som följer terrängen är ett tidstypiskt inslag.

Bevarade gångstråk i Hjorthagsparken. Det begränsade avtrycket är ett bärande karaktärsdrag.

Stödmurar tar upp nivåskillnader. Stödmurarna har varierande utformning beroende på tillkomsttid. Ett gemensamt karaktärsdrag är att de underordnar sig i landskapsbilden.

Inramade gångstråk och ytor med geometriska former.

Artemisgatan som har en mer stadsmässig karaktär med träd planterade utmed gatan. Den inramad förgårdsmarken utmed gaturummet är ordnat med inramade planteringar och ytor belagda med betongplattor. Flera av betongplattorna har en särpräglad karaktär med geometriska motiv.

Andra karaktäristiska inslag i miljön är trappor, stödmurar och offentligkonst. Inom området finns också stödmurar i natursten från olika tillkomsttider. Dessa används för att på ett varsamt sätt ta upp nivåskillnader i landskapet.

Trappor är i huvudsak utformade i natursten och kantas av tidstypiska smäckra järnräcken. Trapporna är utformade med mycket litet avtryck i landskapet.

I landskapsrummet återfinns offentlig konst som är ett karaktäristiskt inslag i modernistiska bebyggelsemiljöer. Den offentliga konsten utgörs i huvudsak av skulpturer.

Gårdsrum hörande till den äldre bebyggelsen har ännu kvar de rektangulära gårdsrummen med grusade gångar och ålderdomliga träd. Dessa bidrar till en mer monumental karaktär som samspelar väl med de ålderdomliga byggnaderna.

Parkstråk mellan byggnaderna. Intill äldre hus är gångvägarna grusade. De gröna mellanrummen bidrar till en ständigt närvarande grönska i stadsbilden.

Parkstråk mellan byggnaderna. Intill äldre hus är gångvägarna grusade. De gröna mellanrummen bidrar till en ständigt närvarande grönska i stadsbilden.

Ålderdomliga träd är ett karaktärsskapande inslag bland den ålderdomliga bebyggelsen.

På Hubertusplan finns ålderdomliga träd som troligtvis utgör en äldre struktur. Parken har en naturlig karaktär.

Värdebärande karaktärsdrag

- De två tydligt framträdande höjdpartierna som delas av dalgångsstråket.
- Hjorthagskransens inramande och åtskiljande funktion.
- Gestaltade parkrum kring och på gårdsrum med naturlig prägel med träd av olika ålder, berg i dagen, böljande landskap och inramad förgårdsmark.
- Gestaltade arkitektoniska detaljer och strukturer i miljön, såsom stentrappor med smäckra järnräcken, stödmurar, kantsten i natursten och betongplattor med geometriska motiv, slingringa gångstråk, tidigare lekyta, plaskdamm, solduschar, dricksfontän.
- Visuella och funktionella kopplingar såsom den öppna dalgången.
- De gröna ytorna som utgör en **fond till bebyggelsen** och bidrar till en **luftig rumslighet** med generösa avstånd mellan husen. Dvs förhållandet mellan natur och bebyggelse.
- Offentlig konst i parkmiljöerna

Kringbyggt gårdsrum hörande till den modernistiska bebyggelsen. Konst i modernistiska bebyggelsemiljöer är ett tidstypiskt inslag.

KARAKTÄRSKAPANDE DETALJER I PARKMILJÖN

Stödmurar i natursten.

Betongplattor med geometriska motiv.

Kansten som formar geometriska platser.

Betongplattor i hexagonal form med frilagd ballast.

Trappa i natursten.

Trappa i natursten med smäckert räcke.

Drickfontän som del av den solterrassen.

Duschar tillhörande solterrassen.

Byggnader

Bebyggelsemönster

De topografiska förhållandena delar upp Hjorthagen i tre delar. Två höjdparter och en dalgång. Byggnaderna är i huvudsak placerade på höjdparterna sydväst och nordost om dalgången. I dalgången finns i stället sportanläggningar. Bebyggelsemönstret med husen placerade på höjdparter i landskapet är ett traditionellt bebyggelsemönster och karaktäristiskt för Hjorthagen. Bebyggelsemönstret bidrar även med en tydlig funktionsuppdelning av bebyggelsemiljön med Hjorthagskransen för rekreation, sportanläggningen i dalgången för fritidsaktiviteter, och höjdparterna för boende och service av olika slag.

Planstruktur och placering

Bebyggelseområdets planstruktur präglas av fyra stadsplaneideal; det ålderdomliga Artemisgatan som ursprunglig huvudgata och senare huvudstråk med mer stadsmässig prägel, 1910- och 20-talets terränganpassade plan med krökta gator, funktionalistisk stadsplaneideal med rationell planstruktur med friliggande hus placerade i parallella rader och folkhemmets stadsplaneideal med dess kringbyggda gårdsrum. Stadsplanerna överlappar till stor del varandra med undantag från Abessinien, vars bebyggelse tillkom vid ett och samma utbyggnadsskede och är strakt präglad av det funktionalistiska stadsplaneidealet.

Gasverket och elverkets anläggningar är placerade i Hjorthagens sydostliga och nordvästliga ände. Anläggningarna ligger i nära angränsning till Hjorthagens bebyggelse men åtskiljs i viss mån av de topografiska förhållandena. Det gäller framförallt gasverket. Elektricitetsverket avgränsas från området främst genom vägstråk som åtskiljer anläggningen. Visuella kopplingar och funktionella kopplingar i form av vägar finns inom Hjorthagen som skapar kontakt med anläggningarna.

Illustrationen visar på ett ungefärligt sätt de topografiska förhållandena i Hjorthagen och hur bebyggelsemiljön strukturerats i förhållande till dessa. Det framgår att dalstråket till stor del är obebyggt och att bebyggelsen på ett traditionellt vis placerats på höjderna i landskapet. Närheten till anläggningarna där de tidigare arbetsplatserna fanns är en fundamental struktur. Obrutna visuella och funktionella kopplingar är viktiga för upplevelsen av denna struktur.

FUNKTIONELLA KOPPLINGAR OCH SAMBAND

TECKENFÖRKLARING

- Naturlig avgränsning mellan industri och boende
- Funktionell koppling mellan boende och arbete
- Intern koppling inom bostadsområdet
- Huvudstråk med funktionell koppling

Visuella och funktionella kopplingar i dalstråket. Från bollplanerna upplevs det gamla elverkets anläggning och Hjorthagens ålderdomliga bebyggelse. Vyn som förmedlare av visuella och funktionella samband är karaktäristisk och mycket viktig ur kulturmiljösynpunkt.

Visuella och funktionella kopplingar i dalstråket. Från Jägmästargatan mot gasverket upplevs Hjorthagens byggnader i förgrunden och gasverkest bebyggelse i fonden. Vyn som förmedlare av visuella och funktionella samband är karaktäristisk och mycket viktig ur kulturmiljösynpunkt.

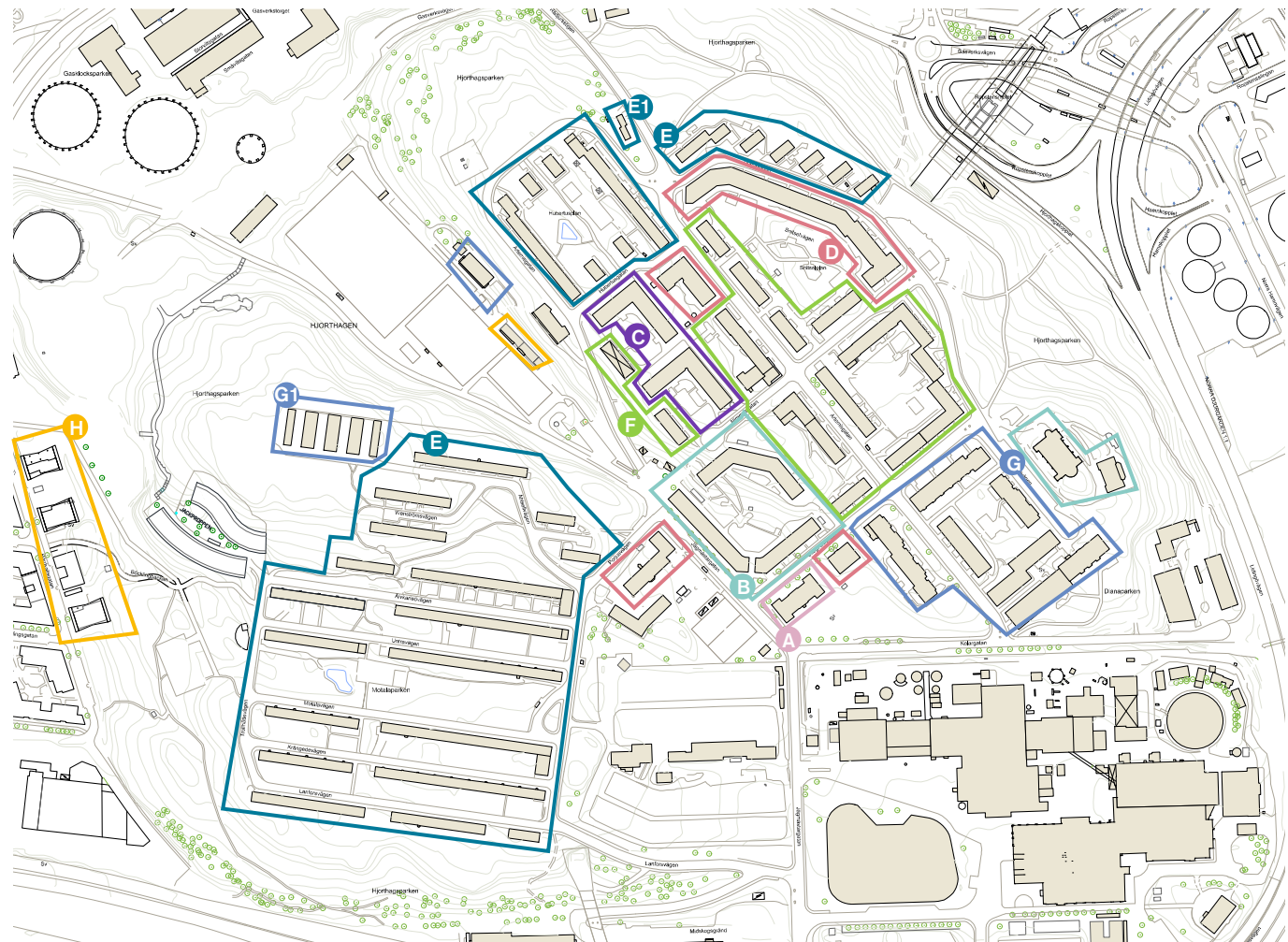
Utformning

Varje utbyggnadsfas har oftast skett med flera hus vid samma utbyggnadsfas vilket tar sig i uttryck vad gäller, stil, material och placering. Det bidrar till att respektive utbyggnadsfas har en individuell karaktär i förhållande till övrig bebyggelse.

Samtidigt hålls uttrycket samman genom den jäma skalan, höjden och rumslighet men även genom en sammanhållen materialpalett samt en sparsmakad fasadutsmäckning och regelbundna fasaduttryck med liknande dimensioner på exempelvis fönster och portar. Att bebyggelsen till stor del är placerad efter 1920-talets stadsplan bidrar också till att hålla samman bebyggelsemiljön.

Utstickande inslag i bebyggelsemiljön är institutionsbyggnaderna kyrkan, förskolebyggnaden och skolorna som har mer särpräglad och bearbetad utformning av naturliga skäl. De framstår på så sätt tydligare som de solitärer de utgör. Samtidigt ansluter även de stilmässigt till gällande utbyggnadsfas.

UTBYGGNADSFASER OCH ARKITEKTURSTILAR

- A. Panelarkitektur
- B. Kyrka och flerbostadshus i jugenstil
- C. Flerbostadshus i nationalromantisk stil
- D. Flerbostadshus, skola och förskola i 20-tals klassicism
- E. Flerbostadshus i funktionalistisk stil

- E.1 Personalbyggnad i tidstypisk panelarkitektur
- F. Flerbostadshus i folkhemsanda
- G. Flerbostadshus i modernistisk stil
- G.1. Garagebyggnader i 1960-tals anda
- H. Sentida kompetteringar

Historiska arkitekturstilar

A. Panelarkitektur från seklet 1900. Skolbyggnad med stensockel, panelklädda fasader med livlig utsmyckning. Sadeltak med utskjutande takfot med profilerade taktassar.

B. Jugend. Kyrka i jugendstil med organiska fasadmotiv och en uppbruten planform. Flerbostadshus och församlingsbyggnad med brutna takfall, tidstypiska korspostfönster, putsade fasader och en kompakt men samtidigt uppbruten volym.

C. Nationalromantik. Flerbostadshus med stensockel och fasader beklädda med rött tegel. Återhållsamma historiska arkitektoniska detaljer med gesimser, fasadindelade band och mönstermurade överstycken och spröjsade fönster.

D. 1920-tals klassicism. Slätputsade fasader och pröjsade fönster. Fasadutsmyckning med klassicerande inslag såsom hörnkedjor, gesimser, tympanonfält, blinderingar och pröjsade fönster.

E. Funktionalism. Parallellt ställda smalhus med putsade fasader eller fasader i tegel. Platta plåtklädda tak, tvåluftsfönster och portar i liv med fasad med skärmtak.

E1. Personalbyggnad med tidstypisk prägel. Fasader i locklistpanel, tvåluftsfönster, tegelklätt sadeltak.

F. Folkhemsarkitektur. Slätputsade eller spritputsade fasader, fönster med slätputsad omfattning, diskreta indragna portar i kontrasterande material. Flacka sadeltak med utskjutande takutsprång. Små balkonger med fronter i plåt

G. Modernism. Flerbostadshus med tegelklädda fasader, stora fönster med vädringslucka. Förskjutna fasadparter. Balkonger med robusta sidostöd i betong. Platt tak med sarg.

G.1 Modernism. Låga långsmala garagebyggnader med fasader i panel och betong med sadeltak.

A. Panelklädd skolbyggnad med tidstypisk panelarkitektur.

B. Kyrka i jugendstil.

B. Församlingsbyggnad i jugendstil.

B. Flerbostadshus i jugendstil.

C. Flerbostadshus i nationalromantisk stil.

D. Förskolebyggnad i 20-talsklassicistisk stil.

D. Skolbyggnad i 20-tals klassicistisk stil.

D. Flerbostadshus i 20-tals klassicistisk stil.

E. Funktionalistiska smalhus i tegel

E. Putsad funktionalistiskt smalhus med anslutande butikbyggnad.

E. Personalbyggnad i tidstypisk panelarkitektur

F. Flerbostadshus i folkhemsanda

G. Modernistiska tegelhus..

G. Modernistiska garagelängor.

H. Sentida tillägg.

KARAKTÄRISTISKA INSLAG I BEBYGGELSEMILJÖN

Svängande gaturum som ett uttryck för 1920-talets stadsrum där man frångick rutnätsplanens strikta struktur.

Bebbyggelsen följer det svängande gaturummet och anpassas efter en äldre struktur.

Parallellt ställda hus i rader enligt funktionalistiskt planmönster.

Terränganpassade volymer, ett tidstypisk sätt att förhålla sig till naturlandskapet.

Bebbyggelsen placerad på höjdparter i landskapet.

Byggnader placerade utmed den rätlinjiga Artemisgatan.

Material och kulör

Flertalet socklar utgörs av putsade betongsocklar men även stensocklar förekommer på de äldre byggnaderna inom området. Dominerande fasadmaterial inom området är puts och tegel i rött och gult. Puts förekommer som spritputs och slätputs. Kulören varierar enligt en jordig skala. Några av byggnaderna har fasader i slammat tegel medan enbart ett fåtal byggnader har panel som fasadbeklädnad. Det gäller skolhuset, personalhus (hörande till gasverket) och till idrottsplatsen hörande ekonomibyggnader. Takmaterial utgörs av plåt eller tegel.

Siluett

Den öppna planstrukturen med varierande takfall såsom brutna tak, platta tak och sadeltak ger området en bruten siluett. Samtidigt är siluetten jämn till följd av den begränsade byggnadshöjden som går i linje med trädtopparna. Enbart kyrkans torn och energiverkets (gamla elektricitetsverkets) skorstenar sticker upp över den jämna takhöjden.

Vystudie

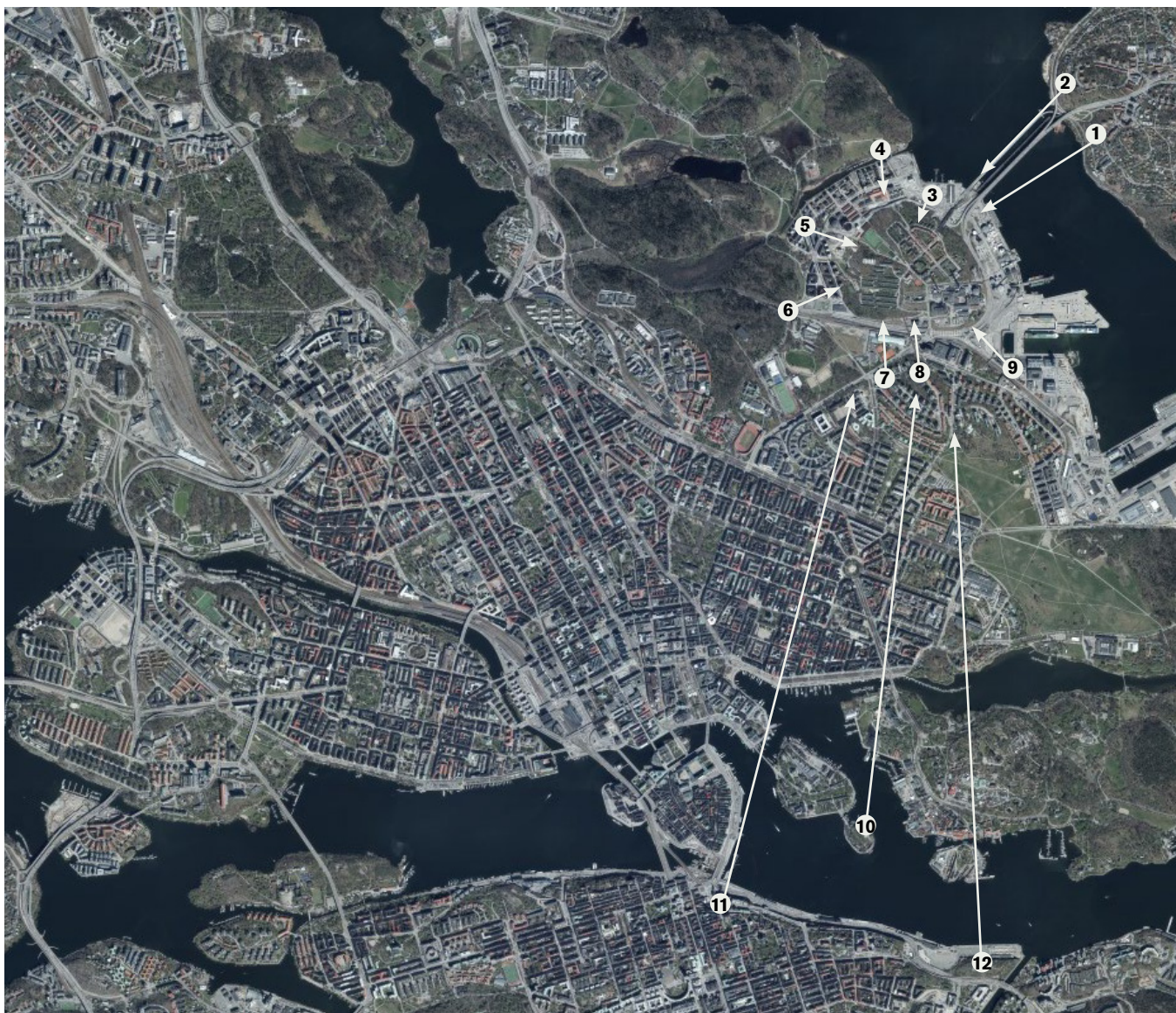
Vystudien baseras på ett flertal vyer och siktlinjer som tagits från olika väderstreck mot Hjorthagen. Urvalet av platser baseras på stråk och vägar där människor ofta rör sig men även utifrån vyplatser. Hänsyn har också tagits till nationalstadsparken och riksintresset vid urval av platser. Detta för att beakta platser med hög kulturhistorisk betydelse. Vad gäller riksintresset är det dess värdekärnor och deras innebördes relationer som beaktats. Dessa siktlinjer utgörs av siktlinje 7-8 och 10-12. De tre sistnämnda utgår från i riksintresset utpekade vyplatser. Dessa ligger långt utanför Hjorthagen men har ändå beaktats utifrån sin status.

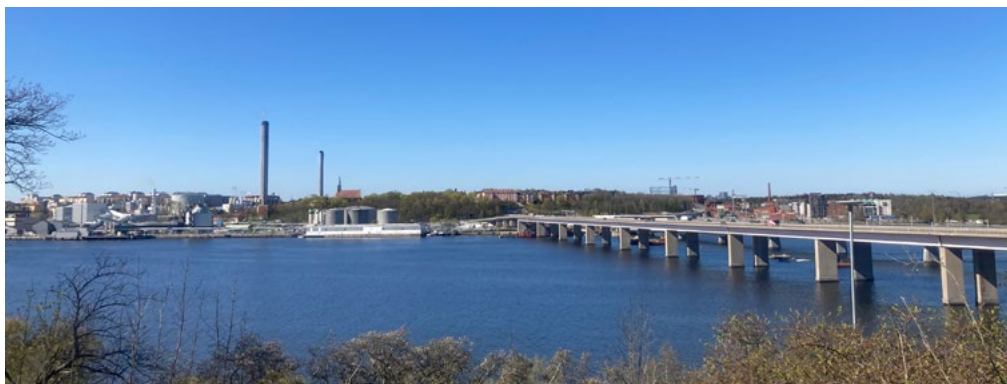
Vystudien belyser därmed flera aspekter. Dels så illustrerar den hur stadsdelen upplevs i stadsbilden men även visuella upplevelsens från platser med hög kulturhistorisk relevans värden.

Sammanfattning

Ur analysen framgår det att det topografiska förhållandet är betydelsefullt för upplevelsen av Hjorthagens bebyggelsemiljö. Särskilt tydlig är Hjorthagens befinliga bebyggelse från Lidingö och Gärdet.

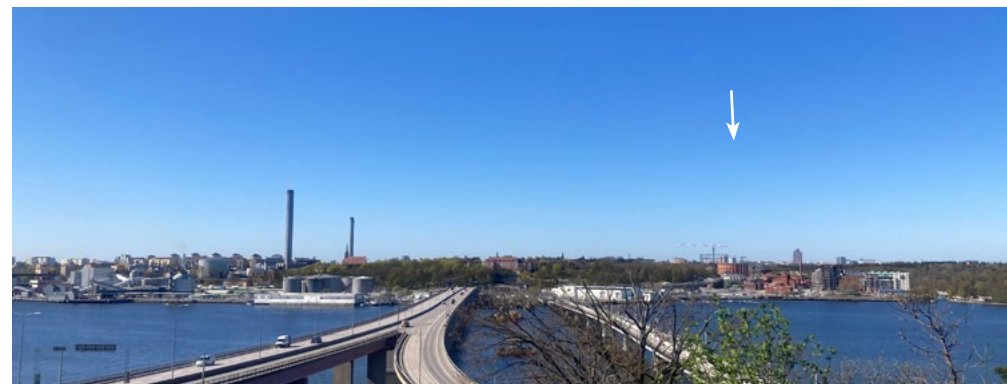
Från de siktlinjer som studerades i närmiljön var det främst Hjorthagskransens grönska som dominerade vyerna. Byggnader placerad på höjder inom området är synliga. Taklandskapet ligger i höjd med trädtopparna och upplevs som jämnt. Enbart kyrkan höjer sig ovan trädtopparna och syns från flera väderstreck.

1. VY VÄSTER OM HERSERUDSVÄGEN, LIDINGÖ.

Vyn är tagen på en utsiktplats med utblick västut. I vyn är kyrkan det mest framträdande objektet i Hjorthagen tillsammans energiverkets höga skorstenar. Flerbostadshusen utmed Dianavägen syns i viss mån. Siluetten är jämn och i höjd med trädtopparna.

2. Vy väster om Torsvikssvängen, Lidingö. Vyn är lik vy nr 1. I denna vy framträder också gasverkets tidigare anläggning tydligare. Hjorthagen upplevs som en grön del i stadsbilden som i övrigt har en industriell prägel. Till vänster om Hjorthagen skymtas Gärdet och till höger, Norra Djurgårdsstaden.

3. Vy från Bobergsgatan i nordost. Vyn visar den gröna Hjorthagskransen. Till vänster syns kyrkans torn och centralt i bild energiverkets skorstenar.

4. Vy från Husarviksbron. Från platsen upplevs Hjorthagskransens grönska. Enbart energiverkets skorstenar sticker upp ovan trädridån.

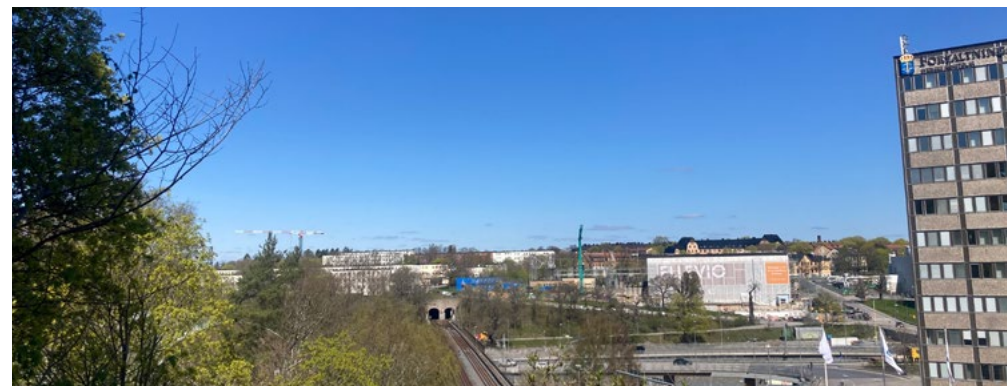
5. Vy Från Älgpassgatan i Norra Djurgårdsstaden. Från platsen syns flerbostadshus utmed Artemisgatans södra del, ovanför idrottsplatsen. Samtidigt syns flera av gasverkets byggnader. Det ger vyn hög historisk relevans där upplevelsen av den bärande berättelsen är tydlig. Hjorthagens bebyggelse har en jämn siluett som följer trädtopparnas höjd. Grönskan är fortsättningsvis den dominerande upplevelse av Hhjorthagen.

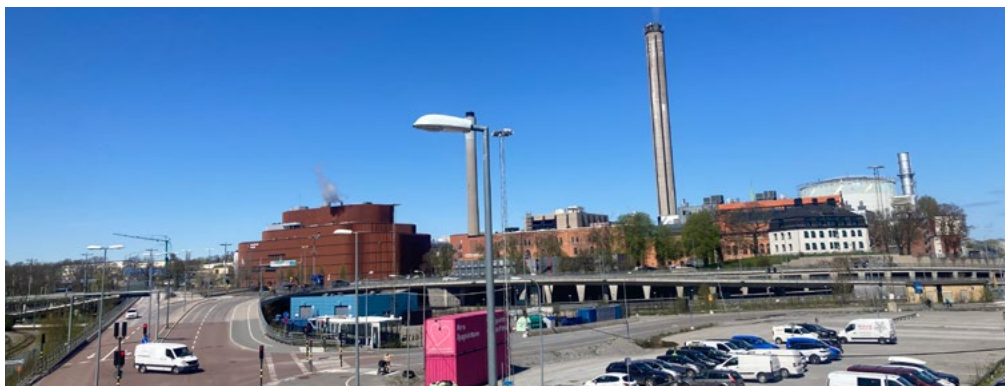
6. Från Bobbergsbron upplevs Abessiniens flerbostadshus. De parallella raderna av smalhus går att urskilja bakom Hjorthagskarnsens ridå. Den gröna kransen är karaktäristisk för stadsdelen. Abessiniens smalhus kan anas bakom trädridån.

7. Vy från Furusundsgatans ände på Gärdet. Mellan husvolymerna på studentbacken syns Abessiniens husvolym tydligt. Byggnadernas placering i rader och i höjd med trädtopparna bidrar till den jämna siluetten. Abessinien är ett av riksintresset värdkärnor liksom funkisbebyggelsen på Gärdet, varifrån vyn är tagen.

8. Vy från Smedsbacksgatans ände på Gärdet. Från denna vyplats upplevs stora delar av Hjorthagens bebyggelse; skolor, 1910-talets putsade husvolym och smalhusen. Tunnelbanan har en framträdande roll i vyn. Hjorthagens siluett upplevs som jämn. Invid elverket uppförs nya volymer som skymmer Hjorthagens bebyggelse. Dessa gör även anspråk på Hjorthagskransens grönska.

9. Vy från bro över Södra Hamngatan i Värtaområdet. Från platsen syns i huvudsak elektricitetsverkets byggnader och energiverkets nya anläggningar intill. Till vänster i bild syns Abessiniens smalhus vilka upplevs i sin ursprungliga kontext, intill elverkets bebyggelse. Abessinien och elverket är båda värdekärnor för riksintresset.

10. Vy från Kastellholmen. Kastellholmen är en av riksintressets värdekärnor. Hjorthagens bebyggelse syns inte med undantag energiverkens höga skorstenar som syns mellan Vasamuseet och Nordiska museet. Gärdets flerbostadshus anas mellan museerna.

11. Vy från Mosebacke på Södermalm. Från vypunkten syns energiverkens skorstenar men Gärdets bebyggelse skymmer Hjorthagen.

12. Vy från Fåfången. Vyn i likhet med tidigare vyerna visar energiverkets skorstenar och Gärdets flerbostadshus, bakom vilka Hjorthagen hamnar.

KARAKTÄRISTISKA ARKITEKTONISKA DETALJER

Fasadmaterial

*Rött tegel 1910-tal**Rött tegel 1960-tal**Rött tegel 1930-tal**Gult tegel**Slammade fasader**Slätputsade fasader**Spritputsad fasader*

Tak

*Sadeltak**Platta tak**Brutna takfall**Valmat takfall*

Socklar

Socklar som tar upp höjdvariationer i terrängen.

Portar

Port med dubbla dörrblad med speglar.

Port i trä med glaspartier. Avtrappande omfattning i tegel. Skärmtak.

Indragen port med portdörr i trä med sidoljus. Entréparti i tegel och koppar.

Indragen port med angränsande förvaring. Portdörr i trä med sido- och överljus. Entréparti i tegel och koppar.

Fönstertyper

Korspostfönster med högt placerad tvärpost

Spröjsade fönster

Tvåluftsfönster

Fönster med vädringslucka

TIDSTYPISK GESTALTNING

Lågmäld entré i liv med nätt skärmtak. Omfattning i natursten. Spritputsad fasad.

Hexagonformade fönster, fönster över hörn. Diskret port.

Trappa i natursten med smäckt räcke. Betongvägg med struktur.

Rusticerade hörn. Profilerade gesimser. Spröjsade fönster med sex indelningar. Slammad fasad.

Överstykke med slutsten. Port med dubbla dörrblad och speglar. Profilerad sockelgesims.

Uppbruten fasad. Indragna balkonger med murade sidostöd. Stora fönster med vädringslucka. Tak med sarg.

Förenklat entréparti med bearbetad omfattning i tegel. Port i liv med fasad.

Utskjutande takfot. Panelklätt bur-språk. Balkongfront i plåt.

Värdebärande karaktärsdrag

Landskap och placering

- Bebyggelsens placering och förhållande till landskapet med bebyggelsen placerad på höjdparter och terränganpassade socklar.
- Bebyggelsemiljön avgränsad från omgivning genom Hjorthagskransen som en omfamnande grön ridå.
- Bebyggelsen och angränsande gröna rum som en samkomponerad helhet.
- Bebyggelsen vars höjd begränsas till trädtopparna och den jämna siluetten.
- Luftiga gårdar och gröna mellanrum, utan tydliga avgränsningar.
- De gröna rummens olika karaktär med koppling till tillkomsttid.
- Den lokala topografin och vegetationen som utgångspunkt för parklandskapets utformning.
- Bevarade strukturer i parkmiljön.
- Siktlinjer mot Hjorthagen som tillåter upplevelsen av bebyggelsemiljön som en åtskild och sammanhållen enhet.
- Siktlinjer mot och från elverkets- och gasverketsanläggningar.

Stadsplanering

- De olika stadsplanerna med stadsplaneringsidealens avtryck i stadsdelen.
- Parkerna som en del av stadsdelens utformning.
- Funktionella kopplingar och samband mellan funktioner i stadsdelen och till de angränsande gas- och elektricitetsverket.
- Artemisgatan som huvudstråk, Jägmästar- och Skogsvaktargatan med institutionsbyggnader.

- Idrottsanläggningar belägna i dalgången.
- Tunnelbanans avtryck i stadsbilden.
- Bebyggelsen uppförd i sammanhållna grupper vid samma utbyggnadsskede.

Byggnader

- Institutionsbyggnader som solitärer i bebyggelsemiljön.
- För tillkomsttiden typisk utformning, proportioner, volymverkan och material.
- Byggnadernas fasadkomposition
- Takfall och ursprungliga takmaterial.
- Ursprungliga fönstertyper och fönstersättning.
- Ursprungliga portar och entreparter.
- Den jämna skalan i området och den begränsade byggnadshöjden till fyra våningsplan.
- Den jämna siluetten i området.

Kulturhistoriskt värde

En del av en större anläggning

Hjorthagen uppstod som följd av de kommunaltekniska anläggningarna, gasverket och elektricitetsverket som tillkom under 1800-talets slut. De tillkom i samband med stadens elektrifiering och modernisering vilket var en följd av industrialismen och den snabba befolkningsökningen.

De obebyggda höjderna mellan de två anläggningarna blev en lämplig plats för arbetarbostäder. Hjorthagens bebyggelsemiljö är således en del av de kommunaltekniska anläggningarna. Anläggningarna och bostadsbebyggelsen expanderade kontinuerligt fram till 1970-talet. Hjorthagen bär därmed på kunskap om stadens växande behov av energiförsörjning, de satsningar som gjordes för att möta behovet samt hur dessa förlades i stadens ytterkanter med närhet till kommunikationer och med möjlighet till expansion. Hjorthagen speglar även hur man uppförde bostäder i arbetsplatsens närhet och med god komfort. Det ger Hjorthagen högt samhällshistoriskt värde. Som en del av denna sammantagna bebyggelsemiljö har Hjorthagen och dess byggnadsbestånd även höga miljöskapande värden.

Lång kontinuitet

Området har sedan dess tillkomst och under större delen av 1900-talet nyttjats som boendeområde för gas- och elverkets anställda. Det ger området högt kontinuitetsvärde.

Hjorthagens gröna rum

Hjorthagens gestaltade gröna rum visar på de stadsplaneideal som rådde, vilket speglas i grönskans disposition, omfattning och förhållande till bebyggelsen. Det förekommer även gestaltade gröna rum med arkitekturhistoriska värden.

Hjorthagskransen var ett medvetet grepp för att avskärma bostadsområdet från industrierna och för att erbjuda de boende högre livskvalitet och möjlighet till rekreation. Komponenter i parkmiljöerna såsom duschar, dricksfontän och plaskdamm speglar hur utemiljöerna användes av de boende. Sammantaget har Hjorthagens gröna rum såväl socialhistoriska som arkitektoniska värden.

Grönskan som en del av bebyggelsemiljön och Hjorthagskransen som en obebyggd höjdrygg, karaktäristisk för Stockholms stadsbild ger de gröna rummen höga miljöskapande värden.

1900-talets stilhistoria

Hjorthagen präglas av flera utbyggnadsfaser med byggnader uppförda från 1900-talets början fram till 1960-talets slut. Varje utbyggnadsfas utgör representanter för sin tids arkitektoniska ideal, ofta med hög arkitektonisk kvalitet. På en begränsad yta finns flera tidstypiska stilar vilket ger bebyggelsen ett pedagogiskt värde.

Flera av byggnaderna är ritade av välkända arkitekter och utgjorde under sin tillkomstid byggnader i framkant, till exempel Abessiniens smalhus. Samhällsviktiga byggnader har bearbetade utformning, representativ placering och är uppförda som solitärer, vilket är ett traditionellt sätt att framhäva byggnadernas betydelse. Sammantaget har bebyggelsen höga arkitekturhistoriska värden.

Stadsplaneideal

Hjorthagens planstruktur präglas av flera årsringar som emellanåt överlappar varandra. Tydliga avläsbara planmönster är Artemisgatan som utgör huvudaxel genom området och som har bevarat sin form vilken kan liknas vid en bruksgata från, 1910- och 1920-talets terränganpassade stadsplanering med krökta gaturum, Dianavägen och de terränganpassade volymerna i kvarteret Skytten. Vidare framträder den funktionalistiska stadsplaneidealet tydligt med parallella smalhus omgivna av grönska. Folkhemstidens och modernismens kringbyggda gårdar omgivna av grönska är ett uttryck för 1940-1970-talets stadsplanering. Grönstrukturerna utgör en betydelsefull del i planeringen och i miljön. Grönskan, de terränganpassade volymerna och den jämna, bergänsade byggnadshöjden visar hur stadsdelen utformades medvetet utifrån platsen och intilliggande industrier. Den bevarade planstrukturen inom Hjorthagen ger området höga stadsplanehistoriska värden.

Ett arbetarsamhälle

Hjorthagen blev under 1890-talet en av stadens första arbetarförorter. Denna funktion hade området in på 1960-talet då de sista arbetarbostäderna uppfördes. I området uppfördes även social- och kommersiell service såsom butiker, daghem, skolor, medborgarhus, vårdboende, idrottsanläggningar och sjukhus. Sammantaget berättar dessa om livet i Hjorthagens arbetarsamhälle och dess utveckling. Bostadshusen i sin tur vittnar om hur arbetarbostäder uppfördes och utformades vid olika tidsskeden. Det ger bebyggelsen höga socialhistoriska värden.

Staden finansierade arbetarbostäder för att förenkla tillvaron för de anställda. Uppförandet av skolor och förskolor speglar det demokratiska samhällets framväxt. Förskolorna berättar om att fövärvsarbete även förekom för kvinnor relativt tidigt. Därmed har Hjorthagen höga samhällshistoriska värden.

Vad uttrycker miljön?

De etappvisa utbyggnadsfaserna i Hjorthagen som tillkommit i samband med att de angränsande industriella verksamheterna expanderat.

Hur en arbetarstadsdel utformats under olika decennier och vilka kvalitéer och normer som varit rådande vid varje utbyggnadsfas.

Det demokratiska samhällets framväxt med tidig etablering av skolor och förskolor vittnar om strävan efter att skapa lika förutsättningar för alla.

Idrottsanläggningens långa kontinuitet berättar om idrottsrörelsens tidiga etablering och utveckling i samhället och hur idrotten även etablerades i arbetsstadsdelen och blev en viktig del av det vardagliga livet.

De etappvisa utbyggnadsfasernas sammanhållna grupper av byggnader. Varje utbyggnadsfas uttrycker tillkomsttidens arkitektoniska begrepp och planideal.

Hjorthagens grönska är ett uttryck för stadsplaneringens förhållningssätt till naturlandskapet och strävan att skapa ett tervligt bostadsområde avskilt från industrierna men även ett uttryck för den vid tillkomsttiden rådande Stockholmsstilen. Denna kommer till uttryck i parkmiljöernas bevarade strukturer.

Fysiska och visuella kopplingar i form av väg- och promenadstråk mellan gas- och elektricitetsverkets anläggningar och Hjorthagens bebyggelse förmedlar deras inbördes relationer och hur man rörde sig i stadsdelen.

Den kvarvarande personalbyggnaden är ett uttryck för kopplingen mellan bostadsområdet och gasverket som arbetsplats. Få av dess slag finns bevarade.

Nya volymer har uppförts i Hjorthagskransen vilka gjort anspråk på den karaktäristiska omgivande grönskan.

Nya flerbostadshus har uppförts intill Abessinien. För många tillägg riskerar att fragmentera miljön och påverka de kulturhistoriska värdena negativt.

Bebyggelsen ligger insprängd bland grönska. Den äldre bebyggelsen utgörs av terränganpassade volymer. Blottade bergsknallar utgör ett bärande karaktärsdrag i miljön och ett uttryck för Stockholms landskap.

Känslighet/Tålighet

Att tillvarata vid ändring av miljön

Hjorthagen är att beakta som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö där varje del utgör en viktig komponent av den sammantagna bebyggelsemiljön.

Hjorthagen som en välbevarad arbetarstadsdel med karaktären av ett brukssamhälle är en av få av sitt slag i staden. Området har mer eller mindre konserverats i den form den hade fram till 1970-talet vilket innebär att läsbarheten är hög.

Ytterligare en aspekt som skiljer ut Hjorthagen är arkitekturen och struktur, vilka ger insyn i 1900-talets arkitekturhistoria. Detta stärks ytterligare av att bebyggelsemiljön är avgränsad från omgivningen av Hjorthagskransen. Stadsdelen är välbevarad och intressant ur kulturmiljösynpunkt.

Det finns flera uttryck som kan kopplas till riksintresset. De höga kulturhistoriska kvalitéerna gör stadsdelen känslig för tillägg som avviker från den bärande berättelsen.

Naturmiljön

- Bevara Hjorthagskransen för en fortsatt läsbarhet av områdets historiska berättelse kopplad till industrierna.
- Grönskan är en viktig del av Hjorthagens bebyggelsemiljö och bör bevaras. Det gäller såväl kransen som parker och gårdar.
- Bevara parkmiljöers äldre strukturer såsom gångstråk, trappor, planteringar, plaskdam, dricksfontäner och duschar som vittnar om tidigare parkstilar.
- Vid tillägg bör topografin och den naturliga karaktär var utgångspunkter. Nya tillägg i naturmiljön bör bygga vidare på det befintliga uttrycket avseende material, utformning och avtryck.

Bebyggelse och struktur

- Beakta funktionella och visuella samband mellan Hjorthagens bebyggelse och gas- och elektricitetsverkets anläggningar. Ett viktigt visuellt samband är den öppna dalgången.
- Bebyggelsemiljöns jämna siluett som håller sig i höjd med trädtopparna bevaras.
- Eventuella nya volymer utformas med en planstruktur där grönska är en framträdande del.
- Eventuella nya byggnader utformas med sockel som tar upp höjdvariationer och anpassas efter terrängen.
- Eventuella nya volymer placeras på höjdparter i landskapet. Dalgången och sluttningar är olämpliga att bygga då det bryter mot planstrukturen.
- Eventuella nya byggnader anpassas och underordnas i bebyggelsemiljön avseende volymverkan och gestaltning. Delar att ta fasta på är skala, takform, höjd, fasadutformning, fasadmaterial och färgsättning.
- Byggnadshöjden följer fortsättningsvis topografin. Dvs lägre bebyggelse i dalgången och högre bebyggelse (fyra våningsplan) på höjderna.
- Vid eventuella nya volymer bör dessa placeras inom ett avgränsat område för att upplevas som en ny sammanhållen årsring.
- Nya volymer avgränsas från befintlig bebyggelse med gröna mellanrum.
- Markarbeten i form av utfyllnader, schaktning och stödmurar undviks.
- Artemisgatan ursprungliga dragning ska fortsättningsvis upplevs som huvudstråk.
- Större hårdgjorda ytor undviks.
- Ta fasta på befintliga material och utföranden.

- Institutionsbyggnaderna bör fortsättningsvis vara de dominerande och enda solitärerna i stadsbilden.
- Det sammantagna byggnadsbeståndet bevaras. Samtliga byggnader från flerbostadshus, kyrkor och skolor till småskaliga ekonomibyggnader är viktiga delar av det sammantagna byggnadsbeståndet. Varje byggnad har hög kulturhistorisk relevans.

Kummulative effekter

Vid nybyggnad i Hjorthagen finns det risk för kummulative effekter, det vill säga den samlade effekten av pågående, tidigare och framtida verksamheter/åtgärder i området. I gasverksområdet har det i samband med Norra Djurgårdsstadens tillkommit en ny stadsdel. I Hjorthagskransens sydvästra del har det uppförts ett flerbostadshus vilket i viss mån brutit den omgivande gröna kransens avgränsande funktion. Intrång har även gjorts i den gröna kransen i samband med utbyggnaden av energiverket, där storskaliga volymer är under uppförande.

I Gasverks- och Värtaområdet pågår det stadsbyggnadsprojekt. Att uppföra nya volymer i Hjorthagen samtidigt som dessa storskaliga utbyggnader pågår riskerar att leda till kummulative effekter, något som bör utredas i en miljökonsekvensbeskrivning. Tillägg av nya volymer riskerar även att påverka de idag välbevarade strukturerna och den tydligt avläsbara bärande berättelsen negativt. Nya tillägg bör därmed studeras noga och anpassas efter de förutsättningar som finns så att de kulturhistoriska värdena inte påverkas i allt för stor grad.

Källor

Arkiv

Stockholms stadsmuseum
Stockholmskällan
Lantmäteriet
Stadsbyggnadskontoret
Stockholms stadsarkiv

Tryckta källor

Cecilia Björk, Laila Reppen, *Tidstypiskt : arkitekturdetaljer i flerbostadshus 1880-1980*, 2016
Claes Caldenby (red) *Att bygga ett land : 1900-talets svenska arkitektur*, Byggforskningsrådet, Arkitekturmuseet, Svensk byggtjänst, 1998
Hedvig Schönback (red) *Alla tiders Stockholm*, Stockholmia, 2014
Mats Rehn, *Hjorthagen och runtomkring*, 2011
Karl-Olov Arnstberg (red.), *Hjorthagen*, 1985

Otryckta källor

Översiktsplan Stockholm (vann laga kraft den 23 mars 2018)